

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycanda istehsal müəssisələrində davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə resurslarının idarə edilməsi mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi yolları”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Ömərov Elvin Devran

BAKİ -2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d.,dos. Əhmədov F.S

Təsdiq edirəm_____ (imza)

“ ” 2019-cu il

“Azərbaycanda istehsal müəssisələrində davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə resurslarının idarə edilməsi mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi yolları”

Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə Menecmenti

Qrup: 640

Ömərov Elvin Devran

i.e.n., dos. Quşxani Rauf Nəsir

_____ **İmza**

_____ **İmza**

Proqram rəhbəri

Kafedra müdiri

i.e.n.,dos. Seyfullayev İ.Z

i.e.d.,prof Kəlbəliyev Y.A

_____ **İmza**

_____ **İmza**

BAKİ - 2019

Summary

The relevance of the research. As an independent state, it is crucial that our country's businesses have a strong and flexible financial management policy. This is also one of the important features of the market economy. At the same time, the administrative financial management in Azerbaijan has radically changed and has been restructured in line with the market economy.

Purpose and tasks of the research. The main purpose of the dissertation work is to provide sustainable development in our country, to find out financial resources and the positive aspects of international practice in this field, and to find ways to bring these aspects into line with our country's business management system.

Methods of investigation used. During the evaluation of materials, economic analysis, comparative analysis, generalization, graphic studies, analysis-synthesis methods were used. **Knowledge base of research work.** The research information base legislative and normative documents, published in periodicals articles and materials of the Internet network, official materials of the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan were used. **Research restrictions:** Requires broader practical information.

Scientific results of the research: The basis of the financial management of the organization is to define its strategy, to compile it and to co-ordinate some of the company's relevant features. **Scientific-practical significance of the results:** The practical significance of the work can be emphasized that it can be a useful database for those who want to do research in the future.

Key words: finance, office, resource, analysis, statistics

MÜNDƏRİCAT

	Giriş.....	5
I FƏSİL	Müəssisələrin maliyyə resurslarının idarə edilməsi mexanizmi	
	nəzəri-metodoloji əsasları	9
1.1.	Müəssisələrin maliyyə resurslarının mahiyyəti və tərkibi.....	9
1.2.	Müəssisələrin maliyyə resursları və onların təşkili prinsipləri.....	14
1.3.	Müəssisələrin maliyyə resurslarının mənbələrinin müəyyən edilməsi.....	21
II FƏSİL	Azərbaycanda istehsal müəssisələrində davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə resurslarının idarə edilməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi	29
2.1.	İstehsal müəssisəsinin maliyyə resurslarının təhlili.....	30
2.2.	Azərbaycanda istehsal müəssisələrində maliyyə resurslarının idarə edilməsi mexanizmi mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	38
III FƏSİL	İstehsal müəssisələrində davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə resurslarının idarə edilməsi mexanizminin təkmillədirilməsi istiqamətləri.....	50
3.1.	İstehsal müəssisələrində maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsinin perspektivləri.....	51
3.2.	Müəssisənin maliyyə resurslarının idarəedilməsinin mövcud problemləri və həlli yolları.....	57
	Nəticə və Təkliflər	71
	İstifadə edilmiş ədəbiyyat	74
	Cədvəllərin siyahısı.....	77

GİRİŞ

Tədqiqat işinin aktuallığı. Azad bir dövlət kimi AR-nın müəssisələrində çox güclü maliyyə idarəçiliyi siyasətinin həyata keçirilməsi lazımdır. Bu, eyni zamanda bazar iqtisadiyyatının da əsas xassələrindən biri hesab edilir. Bu səbəbdən də AR-da inzibati maliyyə idarəçiliyi tamamilə dəyişdirilmiş və bazar iqtisadiyyatının tələblərinə müvafiq olaraq bir daha qurulmuşdur. Bu cür islahatlar əsasən cəmiyyətin və istehsalın intensiv olaraq tərəqqisində maliyyənin rolunun artımına gətirib çıxarmışdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid ölkə ərazisinin bütün regionlarında fəaliyyət göstərən müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat hüquqlarını artırmağa imkan verdi. Paralel olaraq da onların öz vəsaitlərini inkişaf etdirməklə mənfəət qazanmaq imkanlarını da əsaslı surətdə artırmışdır. Müstəqil maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti aparmaq səlahiyyətlərinə malik olan müəssisələr əsas təsərrüfat sahələrində əldə edilmiş pul vəsaitlərini müx- təlif qiymətli kağızalarda yerləşdirmək imkanlarına malikdirlər.

Bazar iqtisadiyyatı, ilk növbədə, demokratik və azad iqtisadiyyat hesab olunur. Burada bütün hüquqi və fiziki şəxslərin mövcud qanunvericilik həddlərində müstəqiliyi təmin edilir. Buna görə maliyyə qarşılıqlı əlaqələrinin, kapitallarının idarə edilməsi və demokratik prinsip üzrə yaradılmalı, bu proses zamanı subyektlərin hər birinin azadlığı təmin edilməlidir. Bütün bunların təmin olunması isə, sözsüz ki, bir sıra tənzimləyici tədbirlərin olmasını tələb edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Tədqiq olunan vergi növünə dair xarici ölkə alimlərindən Bolşakov S.V. Gryaznova A.G., Efimova O.V. Kovalev V.V., Likhacheva N.O., Şchurov S.A. Savitskaya G.V. Sheremet A.D., və s, Azərbaycan iqtisadçı-alimlərindən Ağamaliyev, M. Şükürov. Məmmədov T, Şəkəraliyev A.. Rzayev Z., Kəlbiyev Y, Nuriyev Ə., Musayev A., Əlirzayev Ə., Həsənlı M., Sadıqov M., və başqalarının əsərlərini nümunə göstərmək mümkündür. Bu əsərlərin təhlilindən məlum olur ki, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin formalaşması, qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması istiqamətində

elmi araşdırma aparılmış, ancaq vergi siyasətinin dəyərləndirilməsi metodologiyasının tərtib edilməsi məsələləri bu işlərdə öz həllini tam tapmamışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi ölkəmizdə istehsal müəssisələrində davamlı inkişafının təmin və inkişaf etdirilməsi, maliyyə resurslarının müəssisə idarəedilməsi sistemində uyğunlaşdırılması yollarının aşkarlanmasıdır. Eyni zamanda tədqiqat işinin məqsədinə ölkəmizdə istehsal müəssisələrində davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə resurslarının idarə edilməsinin tərəqqi meyillərinin tədqiq olunması, maliyyə sistemini tərəqqi etdirməklə, maliyyə resurslarının tənzimləyici gücündən istifadə etməklə bütövlükdə iqtisadi inkişafa nail olmanın metod və vasitələrinin araşdırılmasını aid edə bilərik.

Bu məqsədlərə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr müəyyən olunmuşdur:

- Müəssisələrin maliyyə resurslarının idarə edilməsi mexanizmi nəzəri-metodoloji əsaslarının tətqiqi;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarının mahiyyəti, tərkibi, təşkili prinsiplərinin öyrənilməsi;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarının mənbələrinin müəyyən edilməsi
- Azərbaycanda istehsal müəssisələrində davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə resurslarının idarə olunmasının mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi ;
- İstehsal müəssisələrində maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsinin perspektivlərinin araşdırılması;
- Müəssisənin maliyyə resurslarının idarəedilməsinin mövcud problemləri və həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Tədqiqatın obyekt kimi ölkəmizdə fəaliyyət göstərən “Hilal” Müəsisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksi seçilmişdir.

Sadalanan müəssisələrdə maliyyə resurslarının idarə edilmədi inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi prosesi isə tədqiqat işinin predmetinə daxildir.

Dissertasiya metodoloji əsası. Dissertasiya işinin yazılmasında müxtəlif metodlardan istifadə edilmişdir. Belə ki, bu metodların əsasında sintez və analiz metodları, deduksiya və induksiya metodları, həmçinin də müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Analiz metodunun köməkliyi ilə dissertasiya işinin mövzusu hissələrə-fəsilərə bölünmüş, daha sonra isə sintez metodunun vasitəsilə ayrı-ayrı fəaillər üzrə aparılmış təhlillər ümumiləşdirilmişdir. İnduksiya metodunun köməkliyi ilə dissertasiya işinin mövzusuna uyğun iqtisadi faktlar müəyyən edilmişdir. Deduksiya metodu vasitəsilə isə həmin müəyyən edilmiş iqtisadi faktlar əsasında nəzəri biliklər, eyni zamanda da nəticə və təkliflər müəyyənləşdirilmişdir. Dissertasiya işinin yazılmasında müqayisəli təhlil metodlarından da istifadə edilmişdir. Belə ki, dissertasiya işinin ayrı-ayrı fəsillərində müxtəlif müəssisələrin müqayisəli təhlili aparılmış, həmin müəssisələrin iqtisadi göstəriciləri əhatəli şəkildə təhlil olunmuşdur.

Tədqiqat işinin informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını normativ sənədlər və qanunvericilik, AR-nın Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi materialları, dövrü nəşrlərdə nəşr edilmiş bir sıra məqalələr və internet şəbəkəsində mövcud materiallar istifadə olunmuşdur.

Edilən araşdırma nəticəsində alınan metod və modellər problemin yoluna qoyulmasında praktiki əhəmiyyət daşıyır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Bu mövzü üzrə Balans, Mənfəət, Pul axını və Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatdan düzgün istifadə edilməməsi ilə əlaqədar maliyyə zəifliyi üzrə məhdudiyyətlər vardır.

Tədqiqatın nəticəsi. Tədqiqat zamanı müasir iqtisadi şəraitdə istehsal müəssisələrində davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə resurslarının müasir tətbiq xüsusiyyətləri və tətbiqinin inkişaf etdirilməsi istiqamətləri ilə əlaqədar nəzəri və praktik tövsiyyələr verilmişdir. Tədqiqat işində aşkar edilmiş elmi yeniliklərə aşağıdakıları misal göstərə bilərik :

-Müəssisələrin maliyyə resurslarının idarə edilməsi mexanizmi nəzəri-metodoloji əsasları kompleks şəkildə araşdırılmış;

- Azərbaycanda istehsal müəssisəsinin maliyyə resurslarının təhlili “Hilal” Müəssisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksi təmsalında konkret statistik göstəricilərlə əsaslandırılmış;

- Müəssisənin maliyyə resurslarının idarəedilməsinin mövcud problemləri və həlli yollarına dair təklif tövsiyələr verilmiş;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. İşin praktik əhəmiyyəti haqqında onu vurğulamaq olar ki, bu sahədə gələcəkdə araşdırma etmək istəyən şəxslər üçün faydalı məlumat bazası ola bilər. Eyni zamanda dissertasiya işində müraciət edilən mövzular üzrə universitetlərdə tədris həyata keçirilərkən lazım mənbə kimi istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin həcmi. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən yeddi paragrafdan, nəticə və təkliflərdən, həmçinin istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından təşkil olunmuşdur.

FƏSİL 1. MÜƏSSİSƏLƏRİN MALİYYƏ RESURLARININ İDARƏ EDİLMƏSİ MEXANİZMİ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1 Müəssisənin maliyyə resurslarının mahiyyəti və tərkibi

Maliyyə resursları anlayışının mahiyyətinə təkmənalı və əsaslandırılmış şərh vermək – həmçinin onun daxili tərkibini, müəssisənin dövrüyyəsində onların rol və funksiyaları müəyyən etmək daxildir.

Hər bir təşkilat - hüquqi formalı təşkilatın əsas fəaliyyət məqsədi maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətindən gəlirin əldə edilməsidir. Gəlir istehsalatın, istehsal olunan məhsulun həcmnin və keyfiyyətinin, əmək məhsuldarlığının, öz qiymətinin dərəcəsinin effektivliyinin ən dolğun göstəricisidir. Buna görə, şirkətin maliyyə vəziyyətinin təhlilinin ən mühüm elementlərinə biri onun fəaliyyətinin maliyyə resurslarının təhlilidir.

Maliyyə göstəricisi- təşkilatın xidmətidir. Gəlir, bu zaman, yaxşı işin və yaxud xarici obyektiv və ya subyektiv amillərin nəticəsidir, zərər isə pis işin və yaxud xarici mənfi amillərin nəticəsidir. Bununla yanaşı, istehsal, investisiya və maliyyə fəaliyyətlərinin effektivliyi maliyyə resurslarında əksini tapır.

Şirkətlərin fəaliyyətinin maliyyə resursları bir çox müəlliflərin araşdırmalarının predmetidir. Onların bu anlayışın məğzinin anlamaları birmənalı deyildir. Məsələn, “korporativ maliyyə və mühasibat” kitabında maliyyə resursları təşkilatın gəlir və xərcləri arasındakı fərq kimi təsvir edilir. Ancaq bu tərif maliyyə resurslarının nəğzini tam dəqiq səciyyələndirmir. (Ковалев В. В., 2014)

Ən geniş təsviri N.A.Tolkaçeva verir. Maliyyə resursları kimi, o, təşkilatın kapitalının hesabat zamanı maliyyə və təsərrüfat fəaliyyəti prosesində, ümumi gəlir və zərər şəklində göstərilən, artımı və azalması kimi təsvir edilir. (Толкачева Н. А., 2014: s.55)

O.V.Yefimova öz növbəsində hesab edir ki, maliyyə resursları – gəlirdir. Ancaq, o, qeyd edir ki “həqiqi yekun nəticə sahibkarların sərəncam vermək haqqına malik olduqlarıdır”, və dünya təcrübəsində “xalis aktivlərin artımı” kimi anlaşılr.(Ефимова О. В., 2014: s.28)

Müxtəlif müəlliflərin fikirlərinə nəzər yetirdikdə, ən maraqlısı Q.V.Saviçkayanin fikridir. O, yazır ki, təşkilatın fəaliyyətinin maliyyə resursları alınan gəlirin və rentabelliyn cəmidir.(Савицкая Г. В., 2013: s.46)

Beləliklə, maliyyə resursları gəlir kimi və yaxud daimi kapitalda dövrün əvvəli və ya sonunda mülkiyyətin dəyərinin azalması kimi səciyyələndirilir.

Yuxarıdakıları yekunlaşdıran zaman, qeyd etmək gərəkdir ki, fərqli müəlliflərin “maliyyə resursları” anlayışının təsvir edilməsində fikirləri müxtəlifdir.

“Maliyyə resursları” anlayışını gəlir və zərərin fərqli növləri kimi anlaşıldığı üçün, istifadə edilən terminlərin sistemləşdirilməsi zəruridir. Təşkilatların maliyyə resurslarının ən ümumi təsnifat əlamətlərinə nəzər yetirək.

1. Uçotda istifadə edilən yaranma mənbələrinə görə:

- Satış gəliri (zərəri);
- Əmlak satışı da daxil olmaqla digər əməliyyatlardan alınan gəlirlər (zərər);
- Tarazlıq gəliri (zərəri).

2. Təşkilatın əsas fəaliyyət növləri üzrə formalaşma mənbələrinə görə:

- Əməliyyat fəaliyyətindən gəlir (zərər);
- İnvestisiya fəaliyyətindən gəlir (zərər);
- Maliyyə fəaliyyətindən gəlir (zərər).

3. Elementlərin tərkibinə görə:

- Marjinal gəlir;
- Ümumi rentabellik;

- Xalis (bölünməmiş) gəlir.

4. Vergitutma xarakterinə görə:

- Vergi tutulan gəlir;
- Vergi tutulmayan gəlir.

5. Yaranma dövrünə görə:

- Əvvəlki dövrün gəliri (zərəri);
- Hesabat dövrünün gəliri (zərəri);
- Təxmin edilən gəlir (zərər).

6. Ümumiləşdirmə dərəcəsinə görə:

- Təşkilatın gəliri (zərəri);
- Konsolidasiya edilmiş gəlir (zərər).

Gəlir anlayışının bir neçə izahatı var. Məsələn, K.Marks “Kapitalda” gəliri dəyişmiş, öz məğzini əlavə dəyərini gizlədən kimi tərif etmişdir. “Kapitalın” müəllifi əlavə dəyərin mənbəyinin istismar, işçilərin əməyinin ödənilməməsinin olduğunu düşünürdü. Marksın fikrincə, bu, burjua istehsal əlaqələrinin, burjua iqtisadi quruluşun xarici görünüşüdür. Beləliklə, istismar – gəlirin marksist izahatının əsasıdır.(Маркс К., 2014)

Müasir mənada, gəlir müəssisənin fəaliyyəti üçün ümumiləşdirici bir göstəricidir, bu da istehsal artımı, məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və xərclərin azaldılmasını əks etdirir.(Колачева Н. В., Быкова Н.Н, 2015: s. 29–35)

Gəlir, maliyyə resursu kimi, müəyyən funksiyaları yerinə yetirir. İlk növbədə, gəlir, təşkilatın fəaliyyətinin nəticəsində alınan, iqtisadi effekti əks etdirir. O, iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edir. Gəlirin artımı özünü maliyyələşdirmə, əmək kollektivinin sosial və maddi problemlərin həll edilməsinin əsasını qoyur. Gəlir büdcə, banklar və digər təşkilatlar qarşısında olan öhtəçiliklərini həyata keçirir.

Bununla yanaşı, qeyd etmək gərəkdir ki, gəlir yalnız maliyyə resurslarının dövretməsinin nəticəsi deyildir, eyni zamanada maliyyə vəsaitlərinin əsas elementidir. Bununla müəyyən olur ki, gəlir reproduktiv, stimullaşdırıcı və paylayıcı funksiyaları yerinə yetirir. O, iş aktivliyini və təşkilatın maddi rifahını səciyyələndirir. Gəlir ilə maliyyələşdirilmiş vəsaitlərin - aktivlərə sərmayə qoyuluşundan gəlir, geri dönüşünü təyin edirlər.

Təşkilatın işinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün yalnız gəlirin göstəricisi kifayət deyildir. Məsələn, iki müəssisə eyni gəlir qazanır, ancaq istehsal fondları, yəni əsas kapital və dövr edən vəsaitlərin cəmi, fərqli dəyərdədirlər. Istehsal fondlarının dəyəri daha aşağı olan müəssisənin işi daha effektivdir. Beləliklə, müəssisənin işinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün gəliri və, onun yaradılmasında istifadə edilən, istehsal fondlarını qarşılaşdırmaq lazımdır. Bu rentabellikdir.

Rentabellik termini “renta” sözündən yaranmışdır, və bu hərfi mənada gəlir deməkdir. Beləliklə, rentabellik termini sözün geniş mənasında gəlir deməkdir.

İqtisadi ədəbiyyatda rentabelliyn bir neçə tərfi verilir. Beləliklə, geniş mənada rentabellik insanın təsərrüfat fəaliyyətinin resurslarından alınan hər bir gəliri əks etdirir.

A.D.Şerementin və Y.V.Neqaşayevanın fikrincə, aşağıda göstərilən cədvəldəki rentabelliyn əsas növləridir.(Шеремет А. Д., Негашев Е. В: 2015: s. 208)

Cədvəl 1. Müəssisələrdə rentabelliğin əsas növləri

Göstərici	Hesablama formulu	Göstəricinin dəyəri
Mühasibat gəlirləri üzrə aktivlərin (avanslaşdırılmış kapitalın) ümumi rentabelliği	Vergidən öncəki gəlir/tarazlıq valyutasının orta qiyməti * 100%	Gəlirin hər bir rublun şirkət tərəfindən qazanılmasında istifadə edilən vəsaitlərin kəmiyyətini göstərir.
Xalaktivlərin rentabelliği	Xalisgəlir/tarazlıq valyutasının orta qiyməti * 100%	Müəssisənin ümumi aktivlərinin hər bir rublun qazanılmasında istifadə etdiyi xalis gəlirin və ya zərərin miqdarını göstərir.
Ümumi mühasibat (və ya xalis) gəliri üzrə istehsal aktivlərin (əmlakın) rentabelliği	Vergidən öncəki gəlir/şəxsi vasitələri və maddi olmayan aktivləri və ehtiyatları daxil olmaqla istehsal fondların orta qiyməti *100%	Müəssisənin istehsal aktivlərinə qoyulan hər bir rublun gətirdiyi gəliri göstərir.
Mühasibat gəliri (və ya xalis gəlir) üzrə şəxsi kapitalın rentabelliği	Vergidən öncəki gəlir/ şəxsi kapitalın orta qiyməti *100%	Öz kapitalın effektiv istifadə edilməsini xarakterizə edir, və müəssisənin kapitalda avanslaşdırdığı hər bir rublun xalis gəlirini göstərir.

Mənbə: Шерemet A. Д., Негашев Е. В 2015.

Digər müəlliflərin fikrincə, rentabellik – müəssisənin fəaliyyətinin effektivliyinin əsas keyfiyyət göstəricilərindən biridir, və o, məhsulların (işlərin, xidmətlərin) istehsalı və satışı prosesində xərclərin geri dönüş səviyyəsini və vəsaitlərin istifadəsinin səviyyəsini xarakterizə edir.

Hər iki halda, rentabellik gəlirin və bu gəlirin yaranmasına yatırılan kapitalın nisbətidir.

Rentabelliyn göstəricilərini fərqli müəssisələrin və fərqli həcmdə və növdə məhsul istehsal edən sahələrin işlərinin effektivliyinin müqayisəli qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilir. Bu göstəricilər alınan gəliri sərf edilmiş istehsal vasitələrinə görə xarakterizə edir.

Rentabelli göstəriciləri müəssisənin gəlirinin formalaşmasında amil mühitini əks etdirən ən əsas elementlərdəndir. Buna görə də, şirkətin maliyyə vəziyyətinin müqayisəli təhlili və qiymətləndirilməsi aparıldığı zaman ayrılmaz hissələrdir.

Fəaliyyətin maliyyə resurslarının təhlilinin əsas məsələlərini vurğulayırlar:

- Məhsulun planlarının yerinə yetirilməsi və gəlirin qazanılmasının mütəmadi yoxlanılması;

- Maliyyə resurslarının obyektiv və subyektiv amillərin təsirinin müəyyənləşdirilməsi;

- Rentabelliyn və gəlirin ölçüsünün artma ehtiyatının aşkar edilməsi;

- Müəssisənin gəlir və rentabelliyn artırma imkanlarından istifadə etməsinin qiymətləndirilməsi;

- Aşkar olunmuş ehtiyatların istifadəsi haqqda tədbirlərin hazırlanılması.

Bununla birlikdə, rentabellik və gəlir müəssisənin maliyyə vəziyyətini və onun dəyişiklik tendensiyaalarını tam xarakterizə etmir. Bu, mühasibat tarazlığının məlumatlarını təhlil edən müəyyən maliyyə nisbətlərindən asılıdır.

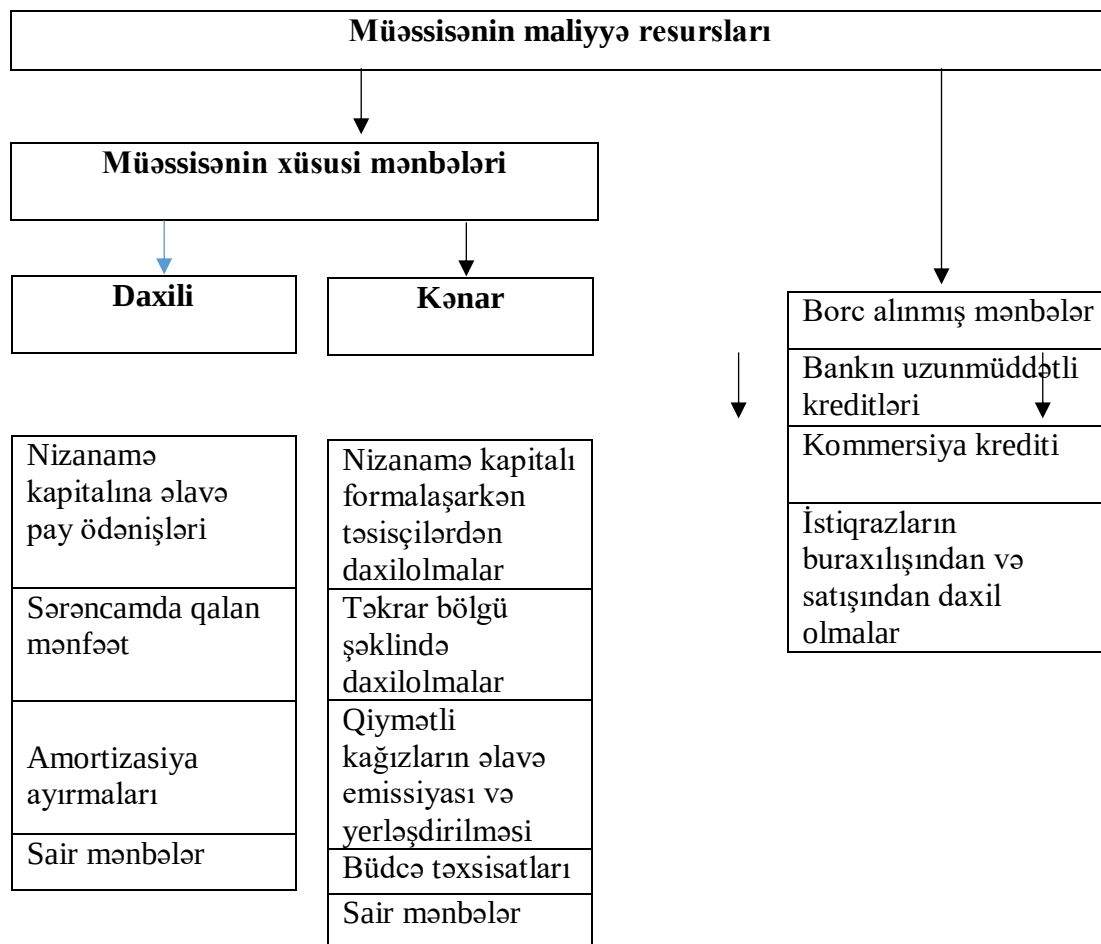
1.2 Müəssisələrin maliyyə resursları və onların təşkili prinsipləri

Təsərrüfat subyektlərinin hər birinin həlledici fəaliyyətləri onların dəyişməz maliyyə vəziyyətində həyata keçirilə bilər. Müəssisənin maliyyə dəyişməzliyi isə onun maliyyə potensialı ilə səciyyələnir. Bu potensiallar bütün pul öhdəliklərinin zamanında həyata keçirilməsini təmin edir. Müəssisə öz öhdəliklərini vaxtında ödəməzsə, belə qənaətə gəlmək olar ki, o düzgün fəaliyyət göstərmək gücünə malik deyil.

Firma, şirkət və s. bun bənzər bir sıra təsərrüfat subyektlərinin əlavə dəyərinin obyektiv və çevrilmiş varlığını bildiren forma müəssisədir. Sözügedən bu forma pul daxilolmaları ilə pul xərclərinin müqayisə edilməsinə əsaslanır. Müəssisə daxilində xərclər və bütün pul daxilolmaları arasındakı fərq maliyyə resurslarını ifadə edir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyəti onun fəaliyyətinin resursları ilə əlaqədardır. Müəssisənin maliyyə resursları ilə müəssisənin maliyyə fəaliyyəti təhlil edilir.

Cədvəl 2. Müəssisənin maliyyə resurslarının tərkibi

Mənbə: А. Д. Шеремет, Е. В. Негашев. 2015.

Pul şəklində realizə olunan və ifadə edilən dəyərin bir qismini maliyyə resursları təşkil edir. Beləliklə, maliyyə resursları təzə ərsəyə gətirilən dəyərin bir qismidir və onun müəyyən qanunauyğunla pul şəklində ifadəsi vardır.

Maliyyə resursları müəssisənin istehsal, təsərrüfat-maliyyə və s. fəaliyyəti nəticəsində yaranır. Bununla belə, maliyyə resursları realizə olunan dəyərdir.

Maliyyə resursları xərclərin maliyyələşdirilməsi hesabına ortaya çıxır. Xərclərin hamısının müəssisə tərəfindən ödənilməsi təsərrüfatın maliyyə dəyişməzliyi və maliyyə vəziyyəti üçün əsasdır.

Maliyyə vəsaitləri təsərrüfat- maliyyə fəaliyyətinin məqsədi funksiyası rolunu oynayır. Maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində firmalar, şirkətlər və müəssisələr ayrı-ayrı məqsədlər üçün fəaliyyət göstərə bilirlər. Qarşıya qoyulan hər bir məqsəd müəyyən obyektivlik və qanunauyğunluqla maliyyə nəticəsinin əldə edilməsi ilə bağlıdır. Müəssisənin qarşıya qoyduğu əsas məqsədi ən yüksək səviyyədə maliyyə resursları qazanmaqdır. Bu cür yüksək maliyyə nəticəsinin əsas forması kimi balans mənfəəti özünü göstərir. Maliyyə nəticəsinin əsas forması olan balans mənfəətini müəssisə satışdan, sair satışdan, əsas fondların satışından, satışdankənar əməliyyatlardan (gəlirlərlə xərclər arasındakı fərq kimi) qazanılan mənfəət hesabına yaradır.

Adətən maliyyə planlaşdırılması sistemi müəssisə daxilində istehsal prosesinin dəyişməz qalmasına səbəb olan mühüm elementlərdən ibarətdir.

Maliyyə planlaşdırılmasına aşağıdakılar aiddir:

- müəssisənin müxtəlif bölmələrinin göstərəcəkləri fəaliyyət növlərinin büdcə planlaşdırılması;
- müəssisənin əsas fəaliyyətinin sərbəst şəkildə büdcə planlaşdırılması.

Sözügedən hər 2 prosesə bunlar aiddir: Büdcələrin və onların strukturunun formalaşması; büdcələrin yaranması və istifadə edilməsi üçün öhdəlik; büdcələrin təsdiq olunması və icra olunmasına xüsusi nəzarət.

Müəssisənin fəaliyyətinin struktur bölmələrinin büdcə planlaşdırılmasının əsas məqsədinə bunlar aiddir:

- məhsuldar olmayan xərclərin ixtisarı;

- plan göstəricilərin konkretliyinin artması;
- maliyyə vəsaitlərinə qənaət edilməsi;
- məhsulun maya dəyərinə nəzarətin təşkil edilməsi.

Büdcə planlaşdırılmasının spesifik xüsusiyyətləri isə bunlardır:

1. Aylıq büdcələr kontekstində müəssisənin bütün struktur bölmələri əmək haqqı fondu əsasında qənaətin xərclənməsində müstəqildirlər ki, bu da çalışanların maddi marağına səbəb olur;
2. Müəssisənin struktur bölmələrinin büdcələrinin hər ay müəyyən ardıcılıqla planlaşdırılması xərclər, vergilər, mənfəətlər və s. barəsində konkret göstəriciləri təyin edir;
3. Müəssisədə maliyyə resurslarına qənaət rejimini həyata keçirmək üçün

büdcə planlaşdırılması aparılır.

Məqsədə uyğundur ki, müəssisələrdə aşağıda qeyd edilən bəzi ara büdcələr yaradılsın:

- kreditlərin və istiqrazların silinməsi büdcəsi;
- material xərcləri büdcəsi;
- enerjinin istehlakı büdcəsi;
- amortizasiya büdcəsi;
- əməyin ödənilməsi fondunun büdcəsi;
- sair xərclər büdcəsi;
- vergi büdcəsi.

büdcəyə və dövlət məqsədli fondlara ödəmələr ilə əməyin ödənilməsi fondu arasında xüsusi əlaqə vardır.

Sair xərclər büdcəsi hesabına vacib maliyyə xərclərinə qənaət imkanı əldə edilir. Amortizasiya büdcəsi ilə müəssisənin investisiya siyasəti arasında da xüsusi

bağlılıq vardır. Amortizasiya fondunda mövcud olan faktiki amortizasiya ayırmaları daimi olmasa da, bir müddətlik müəssisədə dövriyyə vəsaiti olaraq istifadə edilə bilər. Kreditlərin və istiqrazların yox edilməsi büdcəsi kredit və istiqrazların yox edilməsinə əsaslanan bir sıra əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün lazım olur. Qeyd edilən əməliyyatların hamısı ödəmələrin plan qrafiki üzrə həyata keçirilir.

Vergi büdcəsində əsasən, büdcəyə və büdcədənəkar fondlara vergilərin və məcburi ödəmələrin köçürülməsi əsas yer tutur və həmin büdcə bütün müəssisə üzrə proqnozlaşdırılır.

Sadaladığımız büdcələr üzrə müəssisə daxilində icmal büdcə formalaşdırılır. Yeni tərtib edilən bu büdcə gəlirlər və xərclərdən təşkil edilir. Büdcə yarandıqda xərclərin əsas maddələri təyin olunur; əmək haqqı, material əldə edilməsi və s. İcmal büdcənin hazırlanması mənfəətin nə qədər olduğunu bilməyə imkan verir.

Cədvəl 3. Müəssisənin maliyyə resursları və onların mənbələrinin təsnifatı

Maliyyə resursları	Maliyyə ehtiyatlarının mənbəyi
1.1 Amortizasiya (əsas vəsaitlər və qeyri-maddi aktivlərə köhnəlmənin hesablanması)	Satışdan pul gəliri
1.2. Balans mənfəəti	
1.2.1. Məhsul satışı və xidmətlərin göstərilməsindən əldə olunan mənfəət (sahibkarlıq gəliri)	Satışdan pul gəliri
1.2.2. Digər satışdan əldə olunan mənfəət	Digər satışdan pul gəliri
1.2.3. Satışdankənar nəticələrin saldosu	Satışdankənar gəlirlər
1.3. Ehtiyat fondu	Xalis mənfəət
1.4. Sığorta ehtiyatları	Maya dəyəri
1.5. Digər	
2. Borc	
2.1. Bank krediti	Müvafiq investorların resursları
2.2. Digər maliyyə institutlarının kreditləri	

2.5. Daim dövriyyədə olan kreditor borcu	
2.6. Digər	
3. Cəlb edilən	
3.1. Cari investisiya fəaliyyətində iştirak payı	Müvafiq investorların resursları
3.2. Qiymətli kağızların emissiyasından əldə olunan aktivlər	
3.3. Əmək kollektivi üzvlərinin, hüquqi və fiziki şəxslərin pay və digər üzvlük haqları	
3.4. Sığorta ödəmələri	
3.5. Kreditor borcları	
3.6. İcarə üzrə (əsas fondlar və digər əmlakın) ödəmələrin daxil olması	
3.7. Digər	
4. Büdcədən ayırmalar və büdcəənkənar fondlardan daxilolmalar	Büdcə maliyyələşdirilməsi və büdcəənkənar fondların aktivləri

Mənbə: Ataşov B.X. 2016, s.100

Sənaye-maliyyə-texniki planının həyata keçirilməsinin gedişatını və onun yekun nəticələrini özündə ehtiva edən və o cümlədən, müəssisə tərəfindən plan tapşırıqlarının uğurla həyata keçirilməsini təmin etmək üçün istifadə olunan xüsusi vasitə məhz müəssisənin maliyyəsi adlanır. Müəssisə maliyyənin dəstəyi ilə işçi qüvvəsindən və istehsal vasitələrindən necə istifadə olunmasını obyektiv şəkildə dəyərləndirmək, işdəki çatışmazlıqları və “zəif cəhətləri” vaxtında müəyyən etmək, ehtiyat mənbələrini üzə çıxarmaq və istehsal fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi işində doğru yolları tapmaq üçün imkanlar qazanmış olur.

Müəssisənin fəaliyyət göstərməsi üçün onun maliyyə təminatının olması vacibdir. Maliyyə vəsaitlərinin mühüm mənbələrindən biri təsisçilərin payları sayəsində yaranan ilkin kapital hesab olunur. Daha sonra ilkin kapital nizamnamə kapitalı formasında olur. Kapitalın yaranması yolları əsasən, müəssisənin hüquqi-təşkilati formasından asılıdır. Nizamnamə kapitalının vəsaiti əsas fondların alınmasına və təsərrüfat- istehsal fəaliyyəti üçün gərəkli ölçülərdə dövriyyə vəsaitlərinin yaradılmasına istiqamətləndirilir. O cümlədən, nou-hauların,

lisensiyaların, patentlərin və s. əldə edilməsi üçün istifadə edilə bilər. İstehsal üçün ayrılan ilkin kapital məhsulun dəyərində ifadə edilən dəyəri ortaya çıxarır və mal satıldıqdan dərhal sonra mədaxil şəklini alır. Ancaq mədaxil məhsulun istehsalı üçün sərf edilmiş vəsaitlərin ödənilməsi, müəssisənin pul fondlarının və maliyyə nəticələrinin yaranması mənbəyi olsa belə yenə də gəlir deyildir.

Mədaxil istifadə istiqamətlərinə nümunə kimi amortizasiya fondu göstərmək olar. Amortizasiya fondu əsas istehsal fondlarının, qeyri-maddi aktivlərin aşınması formasını aldıqdan dərhal sonra amortizasiya ayırmaları kimi həyata keçirilir. Amortizasiya ayırmaları ikili xarakterlidir, ona görə ki, ilk növbədə məhsul istehsalı xərcləri tərkibinə daxil olunur, satışdan qazanılan gəlirin daxilində müəssisənin hesablaşma hesabında özünü göstərir, bu geniş və sadə istehsalın daxili mənbəyi olaraq dəyərləndirilir. Amortizasiya fondu yığılan ayırmalardan ibarətdir. Bu fondun meydana gəlməsi üçün mühüm şərt istehsal olunan məhsulların satışının həyata keçirilməsidir.

Amortizasiya ayırmaları və mənfəət birlikdə müəssisənin vacib maliyyə resursları adlanır və hər bir müəssisənin bu resurslardan sərbəst istifadə etmək hüququ vardır. Müəssisənin mənfəəti bütövlükdə sərəncamında qalmır, bəzi hissəsi vergi formasında büdcəyə ödənilir. Müəssisənin maliyyə siyasətinə əsasən geriye qalan mənfəət başqa sahələrə istiqamətləndirilir: tam həcmdə istehlak sahəsinə, müəssisənin göstərdiyi fəaliyyət ilə əlaqəsi olmayan layihələrin investisiyalandırılmasına, müəssisənin tərəqqisinin təkrar investisiyalanmasına, istehsal zərurətinə görə ilk üç istiqamətə paylaşdırılmasına.

İstənilən müəssisənin tələbatlarının maliyyələşməsinin əsas mənbəyi kimi məhz sona qalan mənfəət çıxış edir və bu tələbatlar 2 cür olur:

1. yığım
2. istehlak

Qeyd etdiyimiz bölgü müəssisənin tərəqqi perspektivlərini təyin edir. Yığım üçün ayrılan vəsaitlər dedikdə, müəssisənin emal və texniki tərəqqisi üçün istifadə

olunan vəsaitlər nəzərdə tutulur. Bu vəsaitlər üzrə sənədlərin əldə edilməsi, başqa müəssisələrdə payçı rolunda çıxış edir və s. maliyyə aktivləri yaranır, digər hissəsi isə müəssisənin sosial tərəqqisinə və istehlaka yönəldilir. Xüsusi resurslardan başqa müəssisə borc alınmış maliyyə resurslarını cəlb edir, misal üçün uzunmüddətli bank kreditləri, başqa müəssisələrin pul vəsaitləri.

1.3 Müəssisələrin maliyyə resurslarının mənbələrinin müəyyən edilməsi

İqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyi müəssisənin maliyyə vəziyyəti ilə müəyyənləşdirilir. Kapital və əməyin istifadəsi səviyyəsi, hesabatların mövqeyi və müəssisənin yığılması və istehlakı üçün vəsaitlərin yaradılması mənbəyidir. Müəssisənin ödəmə qabiliyyətini müəyyən edən mənfəət məbləğinə satış gəlirlərinin formalaşmasının təsirinin maliyyə vəziyyəti göstəricisidir.

İqtisadçılar arasında "maliyyə vəziyyəti" konsepsiyasının vahid tərifini yoxdur. Savitskaya G.V. onun əsərlərində maliyyə vəziyyətinin iqtisadi bir kateqoriyasındadır və bu, bir bazarın maliyyə münasibətini və müəyyən bir tarixdə fəaliyyətini maliyyələşdirmə qabiliyyətini əks etdirir. Maliyyə resurslarının təhlükəsizliyi, yerləşdirilməsinin məqsədəuyğunluğu və istifadəsinin səmərəsi, maliyyə münasibətləri, maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti ilə xarakterizə olunur. Maliyyə vəziyyəti ola bilər: davamlı, qeyri-sabit, böhran. Bu, sənaye, kommertiya və maliyyə fəaliyyətinin nəticələrindən asılıdır.

Maliyyə analizinin məqsədi maliyyə fəaliyyətinin çatışmazlıqlarını vaxtında müəyyən etmək və aradan qaldırmaq və maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ehtiyatları tapmaqdır.

Maliyyə təhlilinin vəzifələri aşağıdakılardır: (Шеремет А. Д., Негашев Е. В., 2015.)

1. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətində çatışmazlıqların vaxtında müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması və maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ehtiyatların axtarışı;

2. Maliyyə nəticələrinin proqnozlaşdırılması, müxtəlif resursların istifadəsi variantları üçün maliyyə modelləri hazırlamaq;

3. Maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadəyə və maliyyə vəziyyətinin gücləndirilməsinə yönəlmiş tədbirlərin hazırlanması.

Dərsliklərdə Rusak N.A. maliyyə vəziyyəti müəssisənin normal fəaliyyəti üçün zəruri olan maliyyə resurslarının təhlükəsizliyi ilə xarakterizə olunur. Hədəflər və məqsədlər Savitskaya G.V. kimi şərh edilir.

Ermolovich L.L. maliyyə təhlilinin fərdi obyektlərini müəyyən edir: biznes fəaliyyət göstəriciləri, maliyyə sabitliyi, ödəmə qabiliyyəti, maliyyə leverage.

Ümumiyyətlə, maliyyə təhlili mühasibat uçotunun, dilinin və maliyyə hesabatlarının, təhlilin xüsusi metodları, iqtisadiyyat nəzəriyyəsinin, maliyyə, iqtisadiyyatın və digər elmlərin əlaqələrinə dair informasiyanın çıxarılması, sintezləşdirilməsi, işlənməsi, öyrənilməsi qabiliyyətinə əsaslanır.

Göstəricilərin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi zamanı müqayisəli analizin müxtəlif növləri istifadə olunur:

1. Horizontal analiz. Hesabat dövrünün əvvəlki və keçmiş dövrü ilə müqayisədə balans maddələrinin mütləq və nisbi kənarlaşmaları müəyyən edilir;

2. Şaquli analiz. Əmlak strukturu və onun mənbələri öyrənilir;

3. Trend təhlili. Baza ili səviyyəsindən bir neçə il göstəricilərin nisbi kənarlaşmaları hesablanır.

Standartla müqayisədə, əvvəlki dövrlərlə və sənaye məlumatları ilə müqayisədə olan əmsallar da geniş istifadə olunur və öyrənilir.

Maliyyə təhlili üçün əsas məlumat mənbəyi maliyyə hesabatlarıdır. Aktivin balansında müəssisə investisiya fəaliyyətinin istiqamətini əks etdirir və əmlak likvidliyini artırma dərəcəsinə görə yerləşdirilir. Bu prinsipə əsasən, aktivin aşağıdakı bölmələri fərqlənir:

1. uzunmüddətli aktivlər - uzun müddət tirajlıdır və ən az likviddir;

2. cari aktivlər - daha çox mobil aktivlər. Likvidliyi yüksəkdir və daha tez pula çevrilmə qabiliyyəti vardır.

3. uzunmüddətli öhdəliklər - 1 ildən çox müddət ərzində şirkətin dövrüyyəsində olan borc vəsaitləri;

4. qısamüddətli öhdəliklər, yəni. müəssisənin ödəmə müddəti 1 ilədək olan öhdəlikləri.

Maliyyə analizinin əsas məqsədi maliyyə fəaliyyətində çatışmazlıqların vaxtında müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması, maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ehtiyatların axtarışdır.

Maliyyə təhlili bir neçə məqsədə malikdir: maliyyə vəziyyətini müəyyənləşdirmək, məkan-temporal kontekstdə maliyyə vəziyyətindəki dəyişiklikləri müəyyənləşdirmək, maliyyə vəziyyətində dəyişikliklərə səbəb olan əsas faktorları müəyyən etmək, maliyyə vəziyyətinin əsas tendensiyalarını proqnozlaşdırmaq.

Maliyyə təhlili əsas göstəricilər arasındakı münasibətlərin qurulmasına və müəyyənləşdirilməsinə imkan verən müxtəlif model modelləri istifadə etməklə həyata keçirilir. Təsvirin üç əsas növü vardır: təsviri, predicative və normativ.

Təsviri modelləri, həmçinin təsviri xarakterli modeli kimi tanınan şirkətin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üçün vacibdir. Bunlar arasında: balans sisteminin yaradılması, müxtəlif analitik bölmələrdə maliyyə hesabatlarını təqdim etmək, hesabatların şaquli və üfüqi təhlili, analitik əmsallar sistemi, şərtlərə analitik qeydlər daxildir. Bütün bu modellər mühasibat məlumatlarının istifadəsinə əsaslanır.

Şaquli analizin əsasları ümumi yekunlaşdırma göstəricilərinin strukturunu xarakterizə edən nisbi dəyərlər şəklində - maliyyə hesabatlarının fərqli təqdimatıdır. Təhlilin məcburi elementi bu miqdarların dinamik seriyasıdır. Bu, iqtisadi aktivlərin tərkibində struktur dəyişikliyi və onların əhatə mənbələrini izah etməyə və proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Üfqi analiz maliyyə hesabatlarına daxil edilmiş fərdi məqalələrdə və ya qrupda meylləri müəyyən etməyə imkan verir. Bu analizin əsasları balans maddələrinin və ya gəlir hesabatında olan maddələrin əsas artım templərinin hesablanmasıdır.

Analitik əmsallar sistemi müxtəlif istifadəçi qrupları tərəfindən tətbiq olunan maliyyə təhlilinin aparıcı elementidir: menecerlər, analitiklər, səhmdarlar, investorlar, kreditorlar və s. Ən çox göstəricilərin beş qrupu maliyyə təhlili aşağıdakı sahələrdə fərqlənir.

Likvidlik təhlili. Bu qrupun göstəriciləri müəssisənin mövcud öhdəliklərini yerinə yetirmək qabiliyyətini təsvir etməyə və təhlil etməyə imkan verir. Bu göstəricilərin hesablanması üçün alqoritm cari aktivləri (qısamüddətli aktivləri) qısamüddətli öhdəliklərlə müqayisə etmək fikrinə əsaslanır. Hesablamanın nəticəsi olaraq, şirkətin mövcud əməliyyatlar üzrə kreditorlarla hesablaşmalar üçün zəruri olan dövriyyə kapitalı ilə kifayət qədər təmin olunduğu müəyyənləşdirilir. Əməliyyat kapitalının müxtəlif növləri müxtəlif likvidlik dərəcələrinə malik olduğundan (tamamilə likvid fondlara pul və qabiliyyətə çevrilmə - pul), bir neçə likvidlik əmsalları hesablanır.

Cari fəaliyyətin təhlili. Hər hansı bir müəssisənin fəaliyyətinin başqa aktivin bir növü kimi davamlı transformasiya prosesi deməkdir.

Mövcud maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin effektivliyi müxtəlif aktivlər üzrə vəsaitlərin dövriyyəsinə əsasən əməliyyat dövrünün uzunluğu ilə qiymətləndirilə bilər. Digər şeylər bərabərdir, dövriyyənin sürətlənməsi effektivliyin artacağını göstərir. Buna görə, bu qrupun əsas göstəriciləri maddi, əmək və maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin göstəriciləridir: məhsul, səhmdar məhsuldarlığı, ehtiyatların aktiv dövriyyəsi əmsalları və hesablamalar.

Maliyyə sabitlik təhlili. Bu göstəricilərin köməyi maliyyə tərkibi və nisbəti zərər və mənfəət dinamikası qiymətləndirilir. Təhlil əsasən kapitalın qiyməti

səviyyəsində, mövcudluq dərəcəsi, etibarlılıq səviyyəsi, risk dərəcəsi və s. fərqlənir.

Karlılığın analizi (rentabellik). Bu qrupun göstəriciləri bu müəssisədə investisiyanın ümumi səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. İkinci qrupun göstəricilərindən fərqli olaraq, onlar müəyyən aktivlər növlərindən uzaqlaşdırılır və bütövlükdə kapitalın rentabelliğini təhlil edirlər. Əsas göstəricilər bu səbəbdən ümumi kapitalın rentabelliği və səhmdardır.

Sərbəst bazarda vəziyyət və fəaliyyətlərin təhlili. Bu təhlilin bir hissəsi kimi, şirkətin qiymətli kağızlar bazarında mövqeyini xarakterizə edən göstəricilərin temporal müqayisələri həyata keçirilir: dividend gəlirləri, səhm üzrə mənfəət, səhm dəyəri və s. Bu təhlil fragmenti əsasən fond birjasında qeydiyyatı alınan şirkətlərdə həyata keçirilir və orada səhmlərini satır. Müvəqqəti olaraq pul köçürən və qiymətli kağızlara sərmayə qoymaq istəyən hər hansı bir şirkət də bu qrupun fəaliyyətinə diqqət yetirir.

Ümumiyyətlə, təhlil metodu resursların təhlili və onların strukturunu, idarəetmə nəticələrini, öz və borc fondlarından istifadənin effektivliyini təmin edir. Analizin mənası indikatorların hesablanması və onların dinamikasının daimi izlənilməsində ən azı və nisbətən az sayda seçimin seçilməsidir. Seçim subyektivdir və analitik tərəfindən aparılır.

Aktivin likvidliyi onu pula çevirmək qabiliyyətidir və likvidlik dərəcəsi bu çevrilmənin həyata keçirilə biləcəyi müddətin müddəti ilə müəyyən edilir. Aktiv nə qədər tez pula çevrilə bilirsə, demək ki, likvidliyi yüksəkdir.

Müəssisənin likvidliyi haqqında danışarkən, müqavilələrdə nəzərdə tutulan müddətlərin yerinə yetirilməməsinə baxmayaraq, qısamüddətli öhdəliklərin ödənilməsi üçün nəzəriyyə baxımından kifayət qədər miqdarda işləmə kapitalının mövcudluğunu nəzərə alırlar. Ödəmə qabiliyyəti deməkdir ki, şirkətin dərhal ödəmə tələb edən kredit öhdəliyini ödəmək üçün kifayət qədər pul vəsaitləri və pul ekvivalentləri vardır. Beləliklə, ödəmə qabiliyyətinin əsas əlamətləri

aşağıdakılardır: cari hesabda kifayət qədər vəsaitlərin mövcudluğu və vaxtı keçmiş borcların olmaması.

Likvidlik və ödəmə qabiliyyəti bir-birinə eyni deyildir. Beləliklə, likvidlik əmsalları maliyyə vəziyyətini qənaətbəxş olaraq xarakterizə edə bilər, lakin cari aktivlərin qeyri-leqal aktivlərin və gecikdirilmiş debitor borclarının əhəmiyyətli payına malik olması halında, bu məbləğ səhv ola bilər.

Cari hesabdakı məbləğ nə qədər əhəmiyyətli olsa da, şirkətin mövcud hesablaşmalar və ödəmələr üçün kifayət qədər vəsait olduğu qənaətidir. Eyni zamanda, cari hesabda əhəmiyyətsiz qalıqların olması şirkətin ödənişsiz olduğu demək deyil - yaxın bir neçə gün ərzində vəsaitlərin cari hesaba köçürülməsi, aktivlərin bəzi növləri asanlıqla nağd pula çevrilə bilər və s.

Müəssisənin fəaliyyətinin icrası və iqtisadi məqsədəuyğunluğu mütləq və nisbi göstəricilərlə ölçülür. İqtisadi təsirin və iqtisadi səmərənin göstəriciləri var.

Müəssisənin fasiləsiz fəaliyyətinin əsas göstəricisi mənfəətdir. Lakin, bu göstəriciyə görə, təcrid olunmuş vəziyyətdə, gəlirlilik səviyyəsinə dair ağlabatan nəticələr əldə etmək mümkün deyil. 1 milyon rubl gəlir - aktivlik miqyası və investisiya kapitalının ölçüsü baxımından müxtəlif ölçülü müəssisələrin mənfəəti ola bilər. Buna görə, bu məbləğin nisbi çəkisi dərəcəsi qeyri-bərabər olacaqdır. Buna görə, analizdə müxtəlif karlılıq nisbətlərini istifadə ediləcək.

İqtisadi səmərəlilik, bu effektdə nail olmaq üçün istifadə olunan xərclər və ya resurslarla nəticələnən təsiri ölçən nisbi tədbirdir. Belə bir göstərici artıq spatial-temporal müqayisədə istifadə edilə bilər. Müəssisənin fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin səviyyəsinin ən ümumi qiymətləndirilməsi inkişaf etmiş və özəl kapitalın rentabelliği göstəriciləri ilə təmin edilir və onların dinamik inkişafı müsbət bir meyl hesab olunur.

Yuxarıda göstərilən göstəricilər sisteminə əlavə olaraq göstəricilərin strukturunda və sayında bir-birinə bağlı və sadə bir ardıcılığı istifadə etmək məsləhətdir. (Ефимова О. В., 2014)

- müəssisənin biznes aktivləri və strukturu (xalis, əsas vəsaitlərin qiymətləndirilməsi zamanı iqtisadi aktivlərin dəyəri, qeyri-maddi aktivlər, dövriyyə kapitalı, işəgötürən kapital kimi göstəricilər daxildir);

- müəssisənin əsas vəsaitləri (əsas vəsaitlərin aktiv hissəsi, əsaslı vəsaitlərin payı, amortizasiya və yenilənmə dərəcələri daxil olmaqla əsas vəsaitlərin qiymətləndirilməsi);

- müəssisənin əməliyyat kapitalının strukturu və dinamikası (balansın ikinci və üçüncü hissələrinin genişləndirilmiş bir qrupu, eləcə də öz işləmə kapitalının dəyəri, inventarların əhatə dairəsi və s. kimi bir sıra xüsusi göstəricilər var)

- müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin əsas nəticələri (satış gəlirləri, mənfəət, gəlirlilik, ümumi gəlir, bölüşdürmə xərclərinin səviyyəsi, kapital məhsuldarlığı, çıxış, dövriyyə göstəriciləri);

- maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyi (göstəriciləri ehtiva edir: özəl, cəlb edilmiş resurslar, inkişaf etmiş kapitalın rentabelliyi, səhmdar kapitalının qaytarılması və s. daxil olmaqla ümumi maliyyə resursları).

Analizdə istifadə edilən əsas göstəricilərin təsvirini veririk . Göstəricilər əmlakın vəziyyətini qiymətləndirir Müəssisənin sərəncamında olan iqtisadi resursların miqdarı. Bu göstərici şirkətin balansında qeyd olunan aktivlərin ümumi qiymətləndirilməsini verir. Bu, müəssisənin aktivlərinin ümumi bazar qiymətləndirməsinə uyğun olmayan bir mühasibat hesabatıdır. Bu göstəricinin artması müəssisənin əmlak potensialının artmasını göstərir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin ən vacib xüsusiyyətlərindən biri onun fəaliyyətinin uzunmüddətli perspektiv baxımından sabitliyidir. Bu, müəssisənin ümumi maliyyə strukturu, kreditorların və investorların asılılığının dərəcəsi ilə bağlıdır. Belə ki, iqtisadiyyatın ictimai sektorunun nümayəndəsi də daxil olmaqla bir çox iş adamları biznesdə öz fondlarını minimal sərmayə etməli və onu borc pulla maliyyələşdirməyi üstün tuturlar. Bununla belə, əgər "özəl kapital - borclu

fondlar" strukturu borc baxımından əhəmiyyətli yanaşma varsa, bir neçə kreditorlar eyni vaxtda pullarını "əlverişsiz" vaxtlarda geri qaytarırlarsa, şirkət iflas edə bilər.

Uzunmüddətli perspektivdə maliyyə sabitliyi öz və borc edilmiş vəsaitlərin nisbəti ilə xarakterizə olunur. Lakin, bu göstərici yalnız maliyyə sabitliyinin ümumi qiymətləndirilməsini təmin edir. Buna görə dünyada və yerli mühasibat və analitik praktikada göstəricilər sistemi hazırlanmışdır.

Kapitalın konsentrasiyası. Müəssisənin sahiblərinin payı öz fəaliyyətində irəli sürülən vəsaitlərin ümumi məbləğində xarakterizə olunur. Müəssisənin xarici borclarından bu nisbətin dəyəri, maliyyə baxımından sabit, sabit və müstəqildir. Bu göstərici əlavə olaraq cəlb edilmiş (borclu) kapitalın konsentrasiyasıdır, onların məbləği 1 (və ya 100%) təşkil edir.

Leverage nisbəti. Səhm kapitalının nisbətinə bərabərdir. Zamanla bu göstərici üzrə artım borc vəsaitlərinin artım nisbətini göstərir. Onun dəyəri bir (və ya 100%) və ya azalmağa dövrədirsə, hansı tam sahibləri öz biznes maliyyələşdirilməsi deməkdir.

Uzunmüddətli investisiyaların nisbəti. Bu göstəricinin hesablanması məntiqi uzunmüddətli kreditlər və kreditlərin əsas vəsaitlərin və digər kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün istifadə olunduğuna əsaslanır. Bu nisbət sabit aktivlərin və digər qeyri-dövriyyə aktivlərinin nə qədər xarici investorlar tərəfindən maliyyələşdirildiyini göstərir, yəni. (bir mənada) müəssisənin sahiblərinə deyil, onlara aiddir.

Uzunmüddətli borcların nisbəti. Kapital strukturunu xarakterizə edir. Bu göstəricinin dinamik inkişafı - müəyyən bir mənada - mənfi bir tendensiya deməkdir, yəni firma getdikcə xarici investorlardan asılıdır.

Öz və borc edilmiş vəsaitlərin nisbəti. Yuxarıda göstərilən göstəricilərin bir hissəsi kimi, bu nisbət müəssisənin maliyyə davamlılığının ən ümumi qiymətləndirməsini təmin edir. Diqqət göstəricinin artması müəssisənin xarici in-

vestorlara və kreditorlara, yəni maliyyə sabitliyində bəzi azalmalara və əksinə artan asılılığını göstərir.

Maliyyə təhlilinin göstəriciləri bir çox amillərdən asılıdır: müəssisənin sənaye sektoru, kreditləşmə prinsipləri, pul vəsaitlərinin mənbələri, dövriyyə kapitalının dövriyyəsi, müəssisənin nüfuzu və s.

Biznes fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi. Bu qrupun göstəriciləri indiki əsas istehsal fəaliyyətinin nəticələrini və effektivliyini xarakterizə edir. Biznes fəaliyyətinin keyfiyyət səviyyəsində qiymətləndirilməsi müəssisənin fəaliyyətini və müəssisənin kapitalının tətbiqi sahəsindəki fəaliyyətlə müqayisə edilərək əldə edilə bilər. Belə keyfiyyətli (yəni qeyri-formalizasiyalı) meyarlar aşağıdakılardır: məhsul satış bazarlarının hündürlüyü; ixrac üçün məhsulların mövcudluğu; müəssisənin nüfuzuna, xüsusilə müəssisənin xidmətlərindən istifadə edən tanınmış müştərilərə və s. ifadə edir.

Nümunəvi qiymətləndirmə iki istiqamətdə aparılır:

- planın yerinə yetirilməsi dərəcəsi (yüksək qurum tərəfindən müəyyən edilmiş və ya müstəqil olaraq) əsas göstəricilərə görə, onların müəyyən edilmiş artım dərəcələrinin təmin edilməsi;
- müəssisənin resurslarından istifadənin səmərəliliyi. (Lazaridis I, Tryfonidis D., 2016: s.25-26)

Resursların performansı (inkışaf etmiş kapitalın dövriyyə nisbəti). Bu, müəssisənin fəaliyyətinə yatırılan vəsaitlərin bir rubl üzrə satış həcmi xarakterizə edir. Dinamikdə artım tempi əlverişli bir meyl hesab edilir.

İqtisadi böyümənin sabitlik əmsalı. Bu, gələcəkdə şirkətin müxtəlif maliyyələşdirmə mənbələri, səmərə məhsuldarlığı, istehsalın rentabelliği, dividend siyasəti və s. Arasındakı mövcud əlaqələri dəyişdirmədən orta hesabla necə inkişaf edə biləcəyini göstərir. Bu göstəricilər arasındakı əlaqələr sərt bir deterministik amil modeli ilə təsvir edilir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İSTEHSAL MÜƏSSISƏLƏRİNDƏ DAVAMLI İNKİŞAFININ TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ MALİYYƏ RESURLARININ İDARƏ EDİLMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. İstehsal müəssisəsinin maliyyə resurslarının təhlili

Bazar iqtisadiyyatına keçid müəssisədən aşağıdakıları tələb edir:

- elmi-texniki inkişaf uğurlarının, istehsal fəaliyyətinin və təsərrüfatçılığın idarə olunmasının səmərəli formalarının tətbiq edilməsini;
- sahibkarlığın təkmilləşdirilməsi üzrə xidmətin və məhsulun rəqabətqabiliyyətinin artırılmasını,
- istehsalın əlverişliliyini.

Bu vəzifənin yerinə yetirilməsində müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili mühüm rol oynayır.

Aparılan təhlil nəticəsində müəssisənin tərəqqi strategiyası və tərtib olunur, idarəetmə qərarları və bəzi planlar əsaslandırılır, onların icra olunmasına nəzarət olunur, istehsalın əlverişliliyinin artması ehtiyatları aşkara çıxandır, müəssisənin, onun müxtəlif bölmələrinin və çalışanlarının fəaliyyətinin nəticələri dəyərləndirilir.

Müəssisənin fəaliyyəti haqqında müxtəlif informasiyalar və təhlilin aparılmasının çoxlu üsulları mövcuddur. İstehsal müəssisəsinin maliyyə resurslarının məlumatları əsasında aparılan təhlil klassik üsul adlanır və aşağıdakı mərhələlər üzrə həyata keçirilir.

➤ tələb edilən dövrün mühasibat hesabatı formalarından məlumatların toplanması, etibarlılığının qiymətləndirilməsi və seçilməsi;

- mühasibat hesabatlarının nümunəvi formalarının analitik formaya çevrilməsi;
- hesabatın strukturu və göstəricilərinin dəyişilməsi dinamikasının təhlili;
- təhlilin əsas istiqamətləri üzrə göstəricilərin hesablanması və qruplaşdırılması;
- təhlil edilən dövrdə göstəricilər sisteminin aşkara çıxarılması və dəyişilməsi;
- tədqiq olunan əsas göstəricilər arasında qarşılıqlı əlaqənin müəyyən edilməsi və nəticələrin təfsiri;
- müəssisənin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinə dair rəyin hazırlanması;
- “dar yerlərin” aşkara çıxarılması və ehtiyatların axtarılması;
- müəssisənin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə tövsiyələrin işlənilib hazırlanması.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilər sistemi beş əsas parametrlər blokundan ibarətdir:

- balansın tərkibi və strukturu (analitik balansın qurulması; balansın şaquli və üfüqi təhlili; müəssisənin əmlak vəziyyətinin keyfiyyətə dəyişilməsinin təhlili);
- müəssisənin likvidliyi və ödəmə qabiliyyəti (balansın likvidliyinin təhlili; likvidlik əmsalının təhlili; pul vəsaitlərinin hərəkətinin təhlili);
- müəssisənin maliyyə dayanaqlığı (maliyyə dayanaqlığının mütləq göstəricilərinin təhlili; maliyyə dayanaqlığının nisbi göstəricilərinin təhlili);
- rentabellik (rentabellik əmsallarının hesablanması və təhlili);
- işgüzar aktivlik (keyfiyyət meyarlarının təhlili; kəmiyyət meyarlarının təhlili).

Müəssisənin maliyyə dayanaqlığı xüsusi və borc vəsaitlərin vəziyyətilə xarakterizə edilir və maliyyə əmsalları sisteminin köməyi ilə qiymətləndirilir. Onların hesablanması üçün informasiya bazası mühasibat balansının aktiv və passiv maddələri sayılır. Müəssisənin maliyyə dayanaqlığının qiymətləndirilməsi kifayət qədər çoxlu miqdarda maliyyə əmsallarının köməyi ilə həyata keçirilir. Müəssisənin maliyyə dayanaqlığını xarakterizə edən əmsallara aid etmək olar: maliyyə asılıqsızlığı əmsalı; borcluluq əmsalı; özünümaliyyələşdirmə əmsalı; xüsusi dövriyyə vəsaitləri ilə təminat əmsalı; manevrilik əmsalı; maliyyə gərginliyi əmsalı; mobil və dövriyyədən kənar aktivlərin nisbəti əmsalı; istehsal təyinatlı əmlak əmsalı.

Müəssisənin ödəməqabiliyyəti daxili və xarici tərəfdaşlar qarşısında maliyyə öhdəliklərini vaxtında və tam yerinə yetirmək imkanı və qabiliyyəti ilə xarakterizə edilir. Tədiyyəqabiliyyəti kommersiya sazişlərinin həyata keçirilməsi forma və şərtlərinə bilavasitə təsir edir. Likvidlik müəssisənin tez və minimum maddiyyət itkisi ilə öz aktivlərini (əmlakını) pul vəsaitinə çevirmək qabiliyyətidir.

Müəssisənin ödəmə qabiliyyətini və likvidliyini qiymətləndirmək üçün aşağıdakı əsas metodlardan istifadə olunur.

- balansın likvidliyinin təhlili;
- likvidlik maliyyə əmsallarının hesablanması və qiymətləndirilməsi;
- pul (maliyyə) axınlarının təhlili.

Müəssisənin maliyyə dayanaqlığının dörd tipi var olduğunu deyə bilərik: mütləq maliyyə dayanaqlığı; normal maliyyə dayanaqlığı; davamlı olmayan maliyyə vəziyyəti; böhranlı maliyyə vəziyyəti.

Maliyyə dayanaqlığının hər bir tipi ayrıca təhlil edilməli və ona təsir edən amillər aşkara çıxarılmalı, maliyyə dayanaqlığının möhkəmləndirilməsi üzrə konkret tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Pul axınlarının idarə olunması maliyyə menecmentinin yeni istiqaməti sayılır. Qərb şirkətlərində pul axınlarının idarə olunması baş maliyyə menecerin

(direktorun) əsas fəaliyyət obyektlərindən biridir. Müəssisələrdə pul vəsaitlərinin hərəkətinin mütləq uçotu və nəzarətinin aparılması cari və gələcək dövrdə onların dayanıqlığı və ödəməqabiliyyətinin təmin edilməsinə kömək edir.

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrini qiymətləndirmək üçün üç göstəricinin müstəsna əhəmiyyəti vardır

- əmtəənin (məhsulun, işin, xidmətin) satışından gəlir;
- mənfəət;
- pul vəsaitlərinin axım.

Həmin göstəricilərin il ərzində mütləq həcmi və onların dəyişilməsi dinamikası müəssisənin fəaliyyətinin səmərəliliyini xarakterizə edir. İqtisadiyyatda xroniki ödəmələr şəraitində müxtəlif fəaliyyət növlərindən müəssisəyə pul vəsaitlərinin axını böyük əhəmiyyət kəsb edir. Daxil olan pul vəsaitlərinin ödəmələri üstələməsi şəraitində müəssisə cari və perspektiv inkişaf üçün zəmin rəqabət üstünlüyü qazanır. İstehsal-ticarət fəaliyyəti prosesində müəssisə iki vəziyyəti mütləq nəzərə almalıdır:

1. Bir tərəfdən, cari ödəmə qabiliyyətini saxlamaq üçün kifayət həcmdə pul vəsaitlərinin olması vacibdir;
2. Digər tərəfdən həmin vəsaitlərin qoyulmasına əlavə mənfəət almaq imkanı həmişə vardır.

Alınan mənfəətin və pul vəsaitlərinin məbləği arasında prinsipial fərq aşağıdakılardan ibarətdir.

Mənfəət müəyyən vaxt ərzində müəssisənin aldığı xalis gəliri ifadə edir ki, pul vəsaitlərinin real daxil olmasına uyğun gəlmir. O, pul vəsaitləri daxil olandan sonra deyil, satış başa çatandan sonra tanınır. Mənfəəti hesablayarkən məhsulun istehsal xərcləri onun satış anında deyil, yalnız satışdan sonra tanınır. Pul axınları bütün pul vəsaitlərinin hərəkətini ifadə edir, hansıki mənfəəti hesablayarkən kapital

qoyuluşu, vergilər, cərimələr, kreditorlara borc ödəmələri və avans vəsaitləri nəzərə alınmır.

Pul axınlarının idarə edilməsinə aşağıdakı aspektlər daxildir:

- pul vəsaitləri hərəkətinin uçotu;
- nağd pul axınlarının təhlili;
- pul vəsaitlərinin hərəkət büdcəsinin tərtib edilməsi.

Pul axınlarının idarə edilməsi dövriyyə və dövriyyədən kənar aktivlərin, xüsusi və borc kapitalın idarə olunması daxil edilməklə müəssisənin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini əhatə edir .

Pul axınlarının idarə edilməsi müəssisə üçün balansın likvidliyinin tənzimlənməsi, dövriyyə aktivlərinin optimallaşdırılması, cari xərclərin idarə olunması və onların hazır məhsulun istehsalı və satışı prosesində optimallaşdırılması, iqtisadi artımın proqnozlaşdırılması nöqteyi-nəzərdən xüsusilə vacibdir.

Deməli, yüksək inflyasiya və ödəmələrin böhran şəraitində pul axınlarının idarə edilməsi müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təşkilinin ən aktual məsələsidir.

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəsi mənfəətin mütləq göstəricilərlə, iqtisadi səmərəliliyi isə nisbi göstəricilərlə, yəni rentabellik, yaxud mənfəətlilik (gəlirlilik) göstəricilər sistemilə xarakterizə edilir.

Rentabellik göstəriciləri biznes iştirakçılarının maraqlarına uyğun olaraq müxtəlif mövqedən təsərrüfat subyektlərinin mənfəətlə (gəlirlə) işləməsini əks etdirirlər. İqtisadi ədəbiyyatda rentabellik göstəricilərinin geniş spektrinə baxılır, hansıki hesablama üsulu qarşıda duran analitik və idarəetmə məsələlərindən asılı olaraq fərqlənir.

Rentabellik göstəricisinin hesablanmasına müxtəlif mövqelərdən yanaşılaraq kəsrin surətində məhsulun satışından mənfəət, vergiləri Ödəyənə qədər mənfəət,

kredit faizlərini və vergiləri Ödəyəne qədər mənfəət (iqtisadi mənfəət), xalis mənfəət göstəriciləri; kəsrin məxrəcində isə müəssisənin aktivləri, yaxud kapitalı, xüsusi kapital, xüsusi kapital və borc vəsaitlərinin məbləği, cari aktivlər, osas istehsal vasitələri, məhsulun maya dəyəri göstəriciləri çıxış edə bilər.

Praktiki və analitik işdə rentabelliyn hesablanmasında geniş göstəricilər sistemindən istifadə edilməsi və onların uyğunlaşdırılması maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mürəkkəbliyi ilə şərtlənir və alman nəticələrin adekvat izahını xeyli çətinləşdirir. Praktikada maliyyə hesabatı əsasında hesablanmış rentabellik göstəriciləri aşağıdakı qruplara ayrılır:

➤ mühasibat mənfəətinə görə hesablanmış bütün kapitalın rentabelliği - vergiləri ödəyəne qədər mənfəətin aktivlərin orta illik dəyərinə olan nisbətinə bərabərdir;

➤ mühasibat mənfəətinə görə hesablanmış xüsusi kapitalın ümumi rentabelliği - vergiləri ödəyəne qədər mənfəətin xüsusi kapitalın orta illik dəyərinə olan nisbətinə bərabərdir.

➤ xalis mənfəətə görə hesablanmış satışın rentabelliği - xalis mənfəətin məhsulun satışından alınan gəlirə olan nisbətinə bərabərdir;

➤ realizasiyadan alınan mənfəətə görə hesablanmış satışın rentabelliği - xalis mənfəətin məhsulun realizasiyasından alınan gəlirə olan nisbətinə bərabərdir;

➤ xalis mənfəətə görə hesablanmış xüsusi kapitalın rentabelliği — xalis mənfəətin xüsusi kapitalın orta illik dəyərinə olan nisbətinə bərabərdir.

Xarici mənbələrdə başqa üsullarla hesablanan və xüsusi məsələlərin həlli üçün istifadə edilən rentabellik göstəricilərdən də istifadə olunur. Ümumi mənfəətin, yaxud marjinal gəlirin satılmış məhsulun həcminə nisbəti kimi hesablanan ümumi mənfəətlik əmsalını buna misal göstərmək olar. Məhz bu göstəricidən müəssisənin zərərsizliyini təhlil edərkən istifadə olunur.

Uzunmüddətli investisiya qərarlarının səmərəliliyini qiymətləndirərkən pul vəsaitlərinin axını əsasında hesablanmış rentabellik göstəricisindən istifadə edilir.

Rentabellik göstəricisi əsasında qəbul edilən idarəetmə qərarlarının səmərəliliyinə nail olmaq üçün aşağıdakı şərtlərə riayət olunmalıdır:

- idarəetmə obyektinin düzgün seçilməsi və məqsədin dəqiq müəyyən edilməsi;
- təhlil olunan göstəricilərin hesablanma metodunun əsasları Jırılmaar,
- baxılan parametrlərin səviyyəsini şərtləndirən amillər arasında qarşılıqlı əlaqənin kəmiyyət və keyfiyyət qiymətləndirilməsinin müəyyən edilməsi,
- alınan nəticələrin iqtisadi cəhətdən uyğunlaşdırılması, onların digər müəssisələrin analoji göstəriciləri, orta sahə səviyyəsi və qəbul eddən “təhlükəsizlik” normaları ilə dinamikada müqayisəsi;
- güclü və zəif tərəfləri ayırmaqla nəticələrin formalaşdırılması, qarşıda duran məqsədə çalmağa imkan verən amillərin aşkara çıxarılması;
- alınan nəticələr əsasında qərarın qəbulu və idarəetmə amillərinin vasitədə rentabellik səviyyəsinə təsir göstərilməsi.

Nəzərə alsaq ki, idarəetmənin məqsədi bütövlükdə mənfəət əldə etməkdir, onda maliyyə-iqtisadi indikatorlar kimi istehsalın rentabellik, satışın rentabellik, aktivlərin rentabellik və xüsusi kapitalın rentabellik göstəricilərindən istifadə kifayətdir və həm də zəruridir.

Kapitalın rentabellik indikatoru qrupunda on ümumisi aktivlərin rentabellik göstəricisidir. Aktivlərin rentabellik göstəricisinin səviyyəsi və dinamikası şirkətin menecerlərinin diqqətində olan başlıca obyektdir, çünki məcmu kapitalın rentabellik səviyyəsi istehsal və maliyyə resurslarının strukturu və hərəkətini, istehsal və tədavül xərclərini, buraxılan məhsulun və yerinə yetirilən xidmətin həcmi və onların bazarın tələbinə uyğunluğunu əks etdirir. Aktivlərin rentabellik göstəricisi isə biznesin daxili və xarici iştirakçılarının iqtisadi maraqlarının balansını əks etdirir. Aktivlərin rentabelliğini hesablamaq üçün xalis mənfəətdən istifadə adekvat sayılır. Belə ki, aktivlər təkcə daxili vəzifələrin həlli üçün deyil, həm də dövlət qarşısında müəssisənin öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün klflayət qədər mənfəətin

alınmasını təmin etməlidir. Bu eyni zamanda xalis mənfəət əsasında hesablanmış aktivlərin rentabellik göstəricisindən idarəetmə fəaliyyətinin vergi siyasəti kimi mühüm aspektini qiymətləndirmək üçün istiladə edilə bilər.

Xüsusi kapitalın rentabellik göstəricisi mülkiyyətçilər və səhmdarlar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki mənfəət almaq məqsədilə biznesə öz vəsaitlərini yatırırırlar. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə bu göstəricidən birjada səhmlərin qiymətləndirilməsi (kotirovkası) zamanı mühüm meyar kimi istifadə olunur.

Beləliklə, rentabellik göstəriciləri bir-birilə qarşılıqlı əlaqəli olub müəssisənin fəaliyyətinin müəyyən aspektlərini xarakterizə edirlər. Onlar istehsal-maliyyə və idarəetmə proseslərinin müxtəlif tərəfləri arasında obyektiv əlaqəni əks etdirirlər. Balanslaşdırma, deməli idarəetmə qərarlarının əsaslandırılması belə qarşılıqlı əlaqənin uçot dərəcəsi və metodundan çox asılıdır. Bu qarşılıqlı əlaqəni əks etdirən modellərdən istifadə müəssisənin istehsal-maliyyə fəaliyyətinin ayrı-ayrı sferalarında menecmentin təşkili səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlilində işgüzar aktivliyin qiymətləndirilməsinə xüsusi yer ayrılmalıdır. Müəssisənin işgüzar aktivliyi kəmiyyət və keyfiyyət meyarları sisteminin köməyi ilə müəyyən edilir.

İşgüzar aktivliyin kəmiyyət meyarları mütləq və nisbi göstəricilərlə xarakterizə edilir. Mütləq göstəricilərə hazır məhsulun, əmtəənin, işin və xidmətin satış həcmi, mənfəəti, avans verilmiş kapitalın (aktivlərin) miqdan və s. aid etmək olar, işgüzar aktivliyin nisbi göstəriciləri müəssisənin resurslarından (əmlakından) istifadənin səmərəliliyini xarakterizə edirlər. Onları maliyyə əmsalları — dövretmə göstəricilərinin sistemi şəklində ifadə etmək olar.

Vəsaitlərin dövretmə göstəricisini həm bütün avans kapital (aktivlər) üzrə, həm də onun ayrı-ayrı elementləri üzrə hesablamaq mümkündür. Vəsaitlərin dövr etməsi dövrliyyənin sürəti və dövrliyyənin müddətinin köməyi ilə qiymətləndirilir.

Müəssisənin işgüzar aktivliyinin təhlili üçün iki qrup göstəricilərdən istifadə olunur:

- aktivlərin dövretməsinin ümumi göstəriciləri;
- aktivlərin idarə olunması göstəriciləri.

Kəmiyyət meyarları kimi təchizat bazarlarının genişliyi, müəssisənin işgüzar reputasiyası, onun rəqabətqabiliyyəti, daimi malgöndərənlərin və hazır məhsul (xidmət) alıcılarının mövcudluğu çıxış edir.

2.2 Azərbaycanda istehsal müəssisələrində maliyyə resurslarının idarə edilməsi mexanizmi mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sənaye təyinatlı üç səhmdar cəmiyyətlərinin: “Hilal” Müəssisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksinin maliyyə hesabatlarından istifadə edərək onlarda maliyyə menecmentinin təşkilinin müasir vəziyyətini təhlil edək.

Cədvəl 4. “Hilal” Müəssisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksinin balans aqreqlarının strukturu, min manat (2015-2018-ci illər)

Balansın maddələri	“Hilal” Müəssisəsi		“Azər” Süd Zavodu		“Karmen” Qida Məhsulları Sənaye	
	2015	2018	2015	2018	2015	2018
Dövriyyə kapitalı	333,5	476,7	286,8	297,5	325,3	423,3
Əsas kapital	56,0	103,1	100,4	119,0	130,1	169,3
Xüsusi kapital	81,9	203,5	143,4	200,4	258,8	326,2
Pul vəsaitləri	103,4	143,0	114,7	129,0	81,3	105,8
Öhdəliklər	295,6	376,3	243,8	226,1	125,6	163,4
o cümlədən:						
uzunmüddətli öhdəliklər	-	-	154,9	-	-	-
qısamüddətli öhdəliklər	198,1	124,2	80,5	74,6	125,6	163,4
Sair Öhdəliklər	110,1	252,1	M	151,5	103,5	145,3
Məhsul satışından gəlir	1591,3	1973,6	573,6	2082,5	2602,4	2751,5
İstehsal xərcləri	335,4	1263,1	372,8	1457,8	1665,5	1595,9
Mənfəət	187,9	179,3	101,8	273,7	494,5	522,8

Mənbə: “Hilal” Müəssisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksinin statistik hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəl 3-ün məlumatlarından göründüyü kimi, səhmdar müəssisələrin maliyyə fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilərin artması meyli müşahidə olunur. Bərabər bazar münasibətləri şəraitində işləmələrinə baxmayaraq səhmdar cəmiyyətləri öz maliyyə vəsaitlərini müxtəlif cür idarə edirlər. Maliyyə menecmentinin təşkilinə cəmiyyətlərin fərqli yanaşmaları xüsusi kapital və borc kapital arasındakı nisbət ilə müəyyən edilir.

“Hilal” Müəssisəsi, “Azər” Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksi ilə müqayisədə öz fəaliyyətində borc kapitalından daha çox istifadə etmişdir. Daha doğrusu, 2015-2018-ci illərdə “Hilal” Kiçik Müəssisəsinin ümumi kapitalında borc kapitalın xüsusi çəkisi 70,6 faiz, “Azər” Süd Zavodu 57,2 faiz və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksində 44,2 faiz təşkil etmişdir. Eyni zamanda səhmdar cəmiyyətlərində xüsusi kapitalın mütləq həcmi və xüsusi çəkisi 2018-ci ildə 2015-ci illə müqayisədə xeyli artmışdır. Bu mütləq hal məhsulun satışından alınan mənfəətdən cəmiyyətlərin inkişafına xeyli vəsaitin ayrılmasına imkan vermişdir.

Cədvəl 5. “Hilal” Müəssisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksinin kapital strukturu (2015-2018-ci illər)

	“Hilal” Kiçik Müəssisəsi		“Azər” Süd Zavodu		“Karmen” Qida Məhsulları Sənaye	
	2015	2018	2015	2018	2015	2018
Ümumi kapital	389,5	579,8	378,2	416,5	455,4	592,6
o cümlədən:						
xüsusi kapital	81,9	203,5	143,4	200,4	258,8	326,2
borc kapital	307,6	376,3	243,8	216,1	196,6	266,4

Mənbə: “Hilal” Müəssisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksinin statistik hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Borc kapitalın olması çox vaxt müəssisənin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində müəyyən çətinliklər yaradır. “Hilal” Müəssisəsi öhdəlikləri 2015-ci ildə 295,6 min manat və 2018-ci ildə 376,3 min manat, Azər Süd Zavodunun öhdəlikləri müvafiq olaraq 243,8 və 226,1 min manat və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksinin öhdəlikləri 125,6 və 163,4 min manat olmuşdur. Praktikada müəssisənin ödəməqabiliyyəli mühasibat balansının likvidlik səviyyəsi ilə xarakterizə olunur.

Təhlil göstərir ki, 2015-2018-ci illərdə “Hilal” Müəssisəsinin ümumi likvidlik əmsalı nisbətən aşağı olmuşdur. Bu hər şeydən əvvəl debitor və kreditor borcları arasında nisbətin optimal səviyyədən xeyli aşağı olması ilə izah edilir. Lakin bununla belə 2018-ci ildə təhlil olunan hər üç müəssisə üzrə ümumi likvidlik əmsalı, borcların ödənilmə əmsalı və cari likvidlik əmsalı normativdən xeyli yüksək olmuşdur. Müəssisənin likvidlik əmsalı onun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən bilavasitə asılıdır. Xüsusi və borc vəsaitlərin nisbəti optimal səviyyədən aşağı olan müəssisələr kredit təşkilatları üçün riskli sayılırlar.

Cədvəl 6. “Hilal” Müəssisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksinin mühasibat balansının likvidlik əmsalı (2015-2018-ci illər)

Əmsallar	Normativ	“Hilal” Abşeron Müəssisəsi		Azər” Süd Zavodu		“Karmen” Qida Məhsulları Sənaye	
	≥ 1	2015	2018	2015	2018	2015	2018
Ümumi likvidlik əmsalı	≥ 1	0,60	1,40	1,2	1,3	1,6	1,6
Debitor və kreditor borclarının nisbəti	≥ 1	0,04	0,05	0,12	0,23	0,5	0,5
Borcların örtülmə əmsalı	≥ 2	1,7	3,8	3,6	4,0	2,6	2,6

Cari likvidlik əmsalı	≥ 0,3	0,5	1,2	1,4	1,7	0,6	0,6
------------------------------	-------	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Mənbə: “Hilal” Müəssisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksinin statistik hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyini xarakterizə edən əsas göstərici rentabellik göstəricisidir.

Təhlil göstərir ki, 2018-ci ildə 2015-ci illə müqayisədə təhlil olunan hər üç müəssisə üzrə satışın və səhmdar kapitalın rentabelliği xeyli yüksəlmiş, borc kapitalın və xüsusi kapitalın rentabelliği isə əksinə aşağı düşmüşdür.

Biznes fəaliyyətinin səmərəliliyi müəssisənin işgüzar fəallığından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Müəssisənin işgüzar fəallığı kəmiyyət və keyfiyyət meyarları sisteminin köməyi ilə ölçülür. Kəmiyyət meyarı satış bazarlarının genişliyi, müəssisənin işgüzar reputasiyası və rəqabət qabiliyyəti, hazır məhsulun alıcılarının daimi mövcudluğu ilə ifadə olunur. Keyfiyyət meyarı isə hazır məhsulun, əmtəənin, işin və xidmətlərin, mənfəətin və borc kapitalın həcmi ilə xarakterizə edilir.

Cədvəl 7. “Hilal” Müəssisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksi üzrə rentabellik göstəriciləri (2015-2018-ci illər)

Əmsallar	“Hilal” Müəssisəsi		Azər” Süd Zavodu		“Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksi	
	2015	2018	2015	2018	2015	2018
Satışın rentabellik əmsalı	0,05	0,30	0,05	0,07	0,19	0,19
Ümumi kapitalın rentabellik əmsalı	20,4	10,2	7,4	34,2	22,0	16,9
Səhmdar kapitalın rentabellik əmsalı	0,60	0,63	0,20	0,70	1,40	1,40

Borc kapitalın rentabellik əmsalı	0,26	0,16	0,20	0,73	0,47	0,35
Xüsusi kapitalın rentabellik əmsalı	0,60	0,29	0,10	0,64	0,41	0,33

Mənbə: “Hilal” Müəsisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksinin statistik hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəl 8. “Hilal” Müəsisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksi üzrə aktivlərin dövriyyəsi (2015-2018-ci illər)

Əmsallar	“Hilal” Abşeron Müəsisəsi		Azər” Süd Zavodu		“Karmen” Qida Məhsulları Sənaye	
	2015	2018	2015	2018	2015	2018
Satışdan gəlirin qeyri-mobil aktivlərin məbləğinə nisbəti	76,4	19,1	-	-	20,0	13,0
Satışdan gəlirin mobil aktivlərin məbləğinə nisbəti	4,8	4,1	2,0	7,0	8,0	8,5
İşgüzar fəallıq əmsalı	4,5	3,4	1,5	5,0	5,7	4,3

Mənbə: “Hilal” Müəsisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksinin statistik hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Satışdan alınan gəlirin mobil aktivlərin məbləğinə nisbəti biznes fəaliyyətində illik dövriyyənin və şərti-daimi xərclərin həcmi, habelə vəsaitlərin dövriyyəsinin sürətlənməsini xarakterizə, edir. Təhlil olunan müəssisələr üzrə işgüzar fəallıq əmsalının müqayisəsindən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, dayanaqlı vəziyyəti

yüksək olduğuna görə “Hilal” Müəssisəsi daha cəlbədicidir. Hərçənd, işgüzar fəallıq əmsalı dəyişkəndir. Ona görə də nəzərə almaq lazımdır ki, əgər satışdan alınan gəlirin qeyri-mobil aktivlərin məbləğinə nisbəti 2018-ci ilin səviyyəsində saxlanılarsa, onda Hilal müəssisə üzrə işgüzar fəallıq əmsalı gələcəkdə arta bilər. Eyni zamanda əgər müəssisənin rentabelliği yüksəkdirsə, onda borc vəsaitləri cəlb etməklə xüsusi vəsaitlərin həcmi artırmadan əlavə mənfəət almaq mümkündür.

Biznes fəaliyyətinin təşkili prosesində çoxlu sayda müxtəlif təhlükələr hallar üzə çıxır. Bu təhlükəli halların ən səciyyəvi hesab olunanı istehsal (əməliyyat) və maliyyə riskləridir.

Müəssisələrin balansında maddi vəsait imkanı 2 bölmədə: aktivlər (əmlak) və əmlakın yaranma mənbələri kimi müəyyən edilir ki, nəticədə bu sözügedən risklərin aydın dərk edilməsinə, başa düşülməsinə imkan verir.

Əməliyyat riski biznesin sahə mənsubiyyəti və müəssisə əmlakının strukturu ilə bağlı olub regional xüsusiyyətlər, milli adət ənənələr, bazar konyukturu və bu kimi başqa bir çox amillərin təsiri nəticəsində meydana gəlir. Maliyyə riski maliyyələşmə mənbələrinin strukturu ilə şərtlənən riskə deyilir. Əsas diqqət pulun nəyə xərclənməsinə yox, pulun hansı mənbələrdən əldə edilməsinə yönəltmək lazımdır. (Kızılgöl, Ö., İşgüden B., 2015: s.214)

Xüsusi kapitalı az olan müəssisə adətən xarici investisiyalar cəlb etməyə məcbur olur. Borc kapitalın alınması faktına doğru şəkildə əsas verilərsə, onda müəssisənin kiməsə borclu olaraq fəaliyyət göstərməsi heç bir problem yaratmaz. Borc almaqla hər hansı sahibkar pul vəsaitlərinin axınına nəzarət etmək imkanı qazanır. Belə olduqda borc alınan pul vəsaitlərindən səmərəli şəkildə istifadəni təmin etmək məqsədilə müəssisənin istehsal və maliyyə fəaliyyətinin daha effektiv təşkil olunması vacibdir.

Maliyyə riskinin səviyyəsi nöqtəyi-nəzərindən xüsusi kapitalı hesabına fəaliyyət göstərən müəssisə və ümumi kapitalının 90 %-ni borc alan müəssisə arasında bir çox fərqli xüsusiyyətlər mövcuddur.

Sahibkarlıq risklərini xarakterizə edən amillərin kəmiyyət olaraq dəyərləndirilməsi müəssisənin göstərdiyi fəaliyyət çərçivəsində maliyyə nəticələrinin, başqa sözlə desək mənfəətin bəzi göstəricilərinin analizi üzrə aparılır. Mənfəət investisiyasının maliyyələşdirilməsi dedikdə, dövriyyə vəsaitlərinin çoxaldılması, səhmdarların və eyni zamanda təsisçilərin müəssisəyə qoyduqları fonddan müəyyən miqdar gəlir götürməsi mənbəyi başa düşülür.

Mənfəət 2 element ilə müəyyən olunur:

1. gəlir
2. istehsal xərcləri

Əgər 1-ci element bazardan asılıdırsa, o zaman 2-ci element müəssisədaxili fəaliyyətin tənzimlənməsinə ciddi şəkildə məruz qalır. Belə qənaətə gəlmək olar ki, müəssisənin passivləri və aktivləri haqda qəbul olunmuş qərar istehsal xərclərinin strukturuna, tərkibinə, o cümlədən risklərin səviyyəsinə təsir edə bilər. (Kızılgöl, Ö., İşgüden B., 2015: s.226)

İstehsal və mənfəət xərcləri arasındakı ikitərəfli əlaqə xüsusi məfhumun - leverecin yardımı ilə əsaslandırılır. Bu anlayış maliyyə menecmentində daimi- şərti xərclərin cari xərclər içərisində nə qədər və nə cür payının artmasının və ya azalmasının müəssisə rəhbərinin gəlirinin dinamikasına təsir göstərməsini ifadə edən asılılığı müəyyən etmək məqsədilə istifadə edilir. Leverec olduqca uzun müddət fəaliyyətdə olan bir amildir, onun idarə edilməsi zəruridir. Bu amilin və ya onun fəaliyyətdə olduğu şəraitin az da olsa dəyişilməsi şirkətin təsərrüfat- maliyyə fəaliyyətinin bəzi nəticə göstəricilərinin effektiv olaraq dəyişilməsinə imkan yarada bilər. Bu səbəbdən də leveridjin müəssisənin fəaliyyətinə göstərdiyi təsirini kəmiyyət və eyni zamanda da keyfiyyət olaraq dəyərləndirmək mütləqdir. Leverecin kəmiyyət baxımdan dəyərləndirilməsinin ayrı-ayrı alqoritmləri vardır.

Leverecin müəssisənin fəaliyyətinə göstərdiyi təsirinin dəyərləndirilməsi bir sıra nəticə indikatorlarının və məqsədlərin köklü dəyişilməsinin müqayisəli şəkildə təhlilini nəzərdə tutur.

Maliyyə və istehsal tipli xərclər əvəzolunan deyil, lakin bu cür xərclərin hər birinin təkliddə həcmi və istehsal xərclərinin içərisində xüsusi çəkisini müəyyən etmək və eyni zamanda idarə etmək olar. Bazar iqtisadiyyatında mənfəətin vacib elementi hesab edilən məsrəflərin idarə edilməsi zəruridir və olduqca faydalıdır.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin son nəticə göstəricisi olaraq xalis mənfəət maliyyə resurslarından nə cür istifadə edilməsindən, başqa sözlə desək, pul vəsaitlərinin hara istiqamətləndirilməsindən, onların hardan əldə edilməsindən və quruluşundan xüsusilə asılıdır. Qeyd etdiyimiz bu asılılıq əvvəlcə dövrüyyə və əsas vəsaitlərinin həcmində və strukturunda, o cümlədən onlardan səmərəli şəkildə istifadə edilməsində özünü göstərir.

Məhsulun maya dəyəri onun istehsal edilməsi və satışı üçün sərf edilən xərclərin toplusu olub təsərrüfat fəaliyyətini səciyyələndirən mühüm göstəricilərdən biri hesab edilir. Bu elementlər istehsal tipli şərti-daimi və dəyişən və xərclərdir, bu elementlərin arasındakı nisbət müəssisənin ayırd etdiyi texnoloji və texniki siyasətlə təyin olunur. Maya dəyərinin strukturunun dəyişilməsi mənfəətin dəyərinə effektiv olaraq təsir edir. Əsas kapital üçün investisiya qoyuluşu daimi- şərti xərclərin çoxalması və bununla yanaşı dəyişən xərclərin azalması ilə müşayiət edilir. Ancaq xərclər arasındakı bu cür asılılıq qeyri-xətti xarakterlidir ki, nəticədə bu dəyişən məsrəflərin və daimi-şərti əlaqələndirilməsini olduqca zorlaşdırır. (Abdullah, R.B 2016: s.79-96)

İstehsal tipli şərti-daimi xərclərin ümumi xərclərin içərisində xüsusi çəkisi çoxdursa, onda müəssisə daxilində istehsal leveridjin səviyyəsi də olduqca yüksəkdir. Bu cür şəraitdə istehsalın miqdarının çox az miqdarda dəyişilməsi belə mənfəətin effektiv dəyişilməsinə gətirib çıxara bilər, ona görə ki, müəyyən bir halda müəssisə daxilində istehsal tipli daimi xərclər mütləq olmalıdır.

Bununla belə, əməliyyat leverecin dəyişilməsi ilə səciyyələnən faiz və vergi ödəmələrinədək mənfəətin dəyişməsi kəmiyyət etibarilə istehsal riskini göstərir. Əməliyyat leveridjin səviyyəsindən asılı olaraq nə müəssisədə istehsal riskinin səviyyəsi müəyyən edilir.

Əməliyyat leverecin səmərəsi ondan ibarətdir ki, istehsal fəaliyyətinin avtomatlaşdırılması və mexanikləşdirilməsi əsasında bütün tədbirlər iqtisadi baxımdan yararlıdır, yəni müasir texnologiyaların tətbiq olunması müəssisə üçün rəqabət üstünlüyü qazanmağa şərait yaradır. İnvestisiyalaşma obyektini doğru seçilibsə, ona qoyulan vəsait tez bir müddətdə ödənilir və müəssisə rəhbəri gəlir qazanır.

İnvestisiyalaşdırmanın prioritet aspektlərinin doğru şəkildə seçilməsi və müəssisənin texniki silahlanma səviyyəsinin artması müəssisə rəhbərinin strateji marağının ödənilməsi və eyni zamanda müəssisənin effektiv olaraq fəaliyyət göstərməsi üçün olduqca yararlıdır. Əməliyyat leverecin artması əlavə gəlir cəlb edən, riskli tədbirlərin geniş şəkildə şərtləndirilməsini tələb edir.

Beləliklə, əməliyyat leverecin müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə edilməsində əhəmiyyətini və rolunu tezis formasında bu cür göstərmək olar:

- ümumi cari xərclər içərisində istehsal tipli daimi-şərti xərclərin xüsusi çəkisinin çox böyük olması əməliyyat leveridjin səviyyəsinin yüksək olmasını xarakterizə edir;

- müəssisənin texniki silahlanma səviyyəsinin yüksəldilməsi əməliyyat leveridjin və ona müvafiq olaraq istehsal təhlükəsinin artması ilə müşayiət edilir;

- əməliyyat riskinin mahiyyəti odur ki, istehsal tipli daimi-şərti xərclər cari gəlirlərin ritmik mənbəyi olaraq texniki-maddi bazanın ayırd edilməsi ilə müşayiət olunur. Deməli, bu mütləq müəyyən miqdarda gəlir ilə başa çatmalıdır, əgər seçim doğru deyilsə cari gəlir xərci ödəmək üçün kifayət etmir;

- əməliyyat leverecin səviyyəsi yüksək olan şirkətlər üçün istehsalın həcmi-nin cüzi dəyişilməsi istehsal tipli daimi-şərti xərclərin məcburi olması üzündən

mənfəətin effektiv şəkildə dəyişilməsinə gətirib çıxara bilər;

- əməliyyat levereci nisbətən yüksək olan şirkətləri kreditorlar və investorlar daha təhlükəli hesab edir və onlara çox az maraq bəsləyirlər. (Abdullah, R.B 2016: s.79-96)

Yuxanda göstərilən fikirləri ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, əməliyyat leverecini dəyərləndirməyi bilən müəssisə rəhbəri öz fəaliyyətində uzun müddət uğur qazana bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyat levereci inersiya göstəricisidir, müəssisənin maddi-texniki bazasında apanlan radikal struktur dəyişiklikləri ilə əlaqədardır və ona görə də həmin göstəricinin kəskin şəkildə dəyişməsi praktiki olaraq qeyri-mümkündür.

Uzunmüddətli maliyyələşdirmə mənbəyi kimi xüsusi və borc vəsaitlərin nisbəti, borc vəsaitlərin məqsədyönlü və səmərəli istifadəsi ilə əlaqədar olaraq maliyyə riski yaranır. Xüsusi və uzunmüddətli borc vəsaitləri arasında optimal nisbət necə olmalı və bu mənfəətə necə təsir etməlidir? Məhz bu suala düzgün cavab tapmaq üçün maliyyə leveridji göstəricisindən istifadə edilir. Araşdırmalar göstərir ki, maliyyə leverecin səviyyəsi şirkətin xarici investorlardan nə dərəcədə asılı olması ilə birbaşa əlaqədardır, yəni düzmütənasibdir (cədvəl 8).

Cədvəl 9. “Hilal” Müəssisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksi üzrə maliyyə leveridji

(2015-2018-ci illər)

Əmsallar	Normativ	“Hilal” Abşeron Müəssisəsi		“Azər” Süd Zavodu		“Karmen” Qida Məhsulları Sənaye	
		2015	2018	2015	2018	2015	2018
Xüsusi vəsaitlərlə təminat	$\geq 0,1$	0,17	0,22	0,35	0,37	0,40	0,41

Xüsusi kapitalın ümumi	$\geq 1,0$	0,23	0,40	0,59	0,89	1,13	1,06
borclara nisbəti							
Vəsaitlərin manevr etmə əmsalı	$\geq 0,2$	0,40	0,74	0,72	0,75	0,61	0,62
Avtonomiya əmsalı	$\geq 0,5$	0,35	0,35	0,37	0,48	0,56	0,51
Vəsaitlərin mobillik əmsalı	$\geq 0,5$	15,9	4,6	2,9	2,3	2,5	2,0
Maliyyə alətinin çiyini	-	2,5	1,8	1,7	1,1	0,9	1,0
MLE	-	30,0	7,8	4,3	24,9	12,1	9,1

Mənbə: “Hilal” Müəssisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksinin statistik hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Maliyyə alətinin çiyini maliyyə asılılığı əmsalı adlanır. Maliyyə asılılığı əmsalının yüksək olduğu müəssisələrə banklar ehtiyatlı şəkildə kredit verirlər, öz riskini ödəmək üçün kredit verənlər faiz dərəcəsini yüksəltməyə məcbur olurlar.

Maliyyə riskini qiymətləndirmək üçün maliyyə leverecin gücündən istifadə olunur.

Qeyd edilən göstərici borc vəsaitlərinə görə faizin müəssisənin mənfəətinə necə təsir göstərməsini kəmiyyət olaraq dəyərləndirməyə şərait yaradır. Müəssisə borc vəsaitlərindən yararlanmırsa, bu zaman maliyyə leverecin gücü 1-ə bərabər olur, başqa hallarda isə vahiddən böyük olur. Maliyyə leverecin təsir gücünə görə müəssisənin maliyyə riskini müəyyən etmək olar.

Seçilmiş tədbirlərdən asılı olaraq maliyyə leverecini müxtəlif üsullarla dəyərləndirmək olar. Bu indikatorun idarə edilməsi firmanın tərəqqi strategiyasının komponentidir, iqtisadi gücün strateji cəhətdən xarakteristikasıdır.

Maliyyə leverecin nə üçün lazım olduğunu, verdiyi səmərəni bu cür göstərmək olar: (İbicioğlu, H., Taş, S. ve Özmen, H.İ. 2015: s.345)

- uzunmüddətli maliyyələşmə mənbələrinin tərkibində borc kapitalın xüsusi çəkisinin çox olması maliyyə leverecin yüksək səviyyəsi kimi xarakterizə olunur;
- maliyyə levereci şirkətin investorlardan maliyyə asılılığının müəyyən

dərəcəsinə və səviyyəsini əks etdirir;

- uzunmüddətli kreditlərin və borcların alınması maliyyə leveridjinə və ona müvafiq şəkildə maliyyə riskinin artması ilə müşayiət olunur,
- maliyyə riskinin mahiyyəti odur ki, ödənişlər müntəzəm və məcburi xarakter daşıyır, maliyyələşmə mənbələri az olduqda aktivlərin bir hissəsinin silinməsinə zərurət yaranır. Bu nəticə etibarlı ilə birbaşa və dolayısı itkilərin yaranmasına səbəb olur;
- maliyyə leverecin səviyyəsi yüksək olan müəssisələrdə vergi və faiz ödəmələrinə bənzər mənfəətin cüzi dəyişməsi xalis mənfəətin effektiv dəyişməsinə imkan yarada bilər;
- maliyyə leverecin və ona uyğun maliyyə riskinin idarə edilməsi bəzi məqsədlərə çatması mənasını verir.

Maliyyə leveridji nəzəri cəhətdən sıfır ola bilər. Belə olduqda müəssisə öz fəaliyyətini xüsusi kapitalı, yəni mülkiyyətçilərin verdikləri mənfəətdən və kapitaldan investisiya qoyuluşu üçün ayrılan vəsait hesabına maliyyələşdirir. Həmin şirkət çox vaxt maliyyə baxımından asılı olmayan müəssisə sayılır. Borc kapital cəlb edən müəssisə isə maliyyə levereci yüksək olan, yaxud maliyyə cəhətdən asılı olan şirkət sayılır.

Maliyyə leverecin pozitiv potensialı (effekti) onunla təyin olunur ki, borc kapital xüsusi kapitaldan ucuz olur. Maliyyə leverecin neqativ potensialı isə onunla təyin olunur ki, borc kapitalın faiz ödənişi məcburidir, səhmdarlara mənfəətdən heç bir dividend verilmir.

**Cədvəl 10. “Hilal” Müəssisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida
Məhsulları Sənaye Kompleksi üzrə
əməliyyat və maliyyə leveridjinin birgə səmərəsi(2015-2018-ci illər)**

Əmsallar	“Hilal” Abşeron Müəssisəsi	Azər” Süd Zavodu	“Karmen” Qida Məhsulları Sənaye
----------	----------------------------------	---------------------	--

	2015	2018	2015	2018	2015	2018
Əməliyyat leveridjinin gücü	11,6	5,9	2,7	4,9	1,9	2,2
Maliyyə leveridjinin gücü	4,8	4,1	2,0	7,0	8,0	7,5
Əməliyyat leveridji və maliyyə leveridjinin birgə səmərəsi	55,7	24,2	5,4	34,3	15,2	16,5

Mənbə: “Hilal” Müəsisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksinin statistik hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Maliyyə menecmentinin effektiv olaraq təşkil edilməsi üçün əməliyyat levereci və maliyyə leverecinin birlikdə səmərəsinin hesablanması zəruridir. Əməliyyat leveridjinin gücünü maliyyə leveridjinin gücünə vurmaq yolu ilə onların birlikdə səmərəsi hesablanır. Maliyyə leverecinin və əməliyyat leverecinin birlikdə səmərəsi səhmdar cəmiyyətlərin göstərdiyi fəaliyyəti ilə əlaqədar ümumi riskləri dəyərləndirməyə şərait yaradır, o cümlədən satışın miqdarının 1 % dəyişilməsi anında bir səhmin payına düşən xalis mənfəətin həcmində dəyişilməsi faizini bildirir.

Təhlil göstərir ki, “Hilal” Müəsisəsində əməliyyat maliyyə leveridjin səmərəsi 2015-ci ildəki 55,7-dən 2018-ci ildə 24,2-yə qədər aşağı düşmüşdür, “Azər” Süd Zavodunda isə əksinə 5,4-dən 34,3-ə və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksində 13,2-dən 16,5-ə qədər artmışdır. Deməli, “Hilal” Müəsisəsinin maliyyə fəaliyyətində artıq böhran vəziyyətinin baş verməsi meyli müşahidə olunursa, “Azər” Süd Zavodunun və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye maliyyə fəaliyyətinin səmərəli idarə olunması barədə aydın təsəvvür yaradır.

III FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ DAVAMLI İNKİŞAFININ TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ MALİYYƏ RESURSLARININ İDARƏ EDİLMƏSİ MEXANİZMINİN TƏKMİLLƏDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 İstehsal müəssisələrində maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsinin perspektivləri.

Ölkəmizdə müəssisələr, xüsusilə dövlət qaynaqlı dəstəkləmə siyasətinin qüvvəyə minməsindən müsbət təsiri ilə, son illərdə əhəmiyyətli inkişaf və irəliləyişlər qeyd etmişdir. Buna baxmayaraq, bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə olduğu kimi müəssisələr də ümumi idarəetmə, tədqiqat və inkişaf, ixtisaslı insan resursları, maliyyələşdirmə və marketinq sahəsində əhəmiyyətli problemlərlə üzləşirlər. Bu problemlər arasında, texniki məlumat üçün ən çox ehtiyac duyulan sahələrdən biri olan maliyyə rəhbərliyi siyahının başındadır (Kaya və Alpkan, 2013: s.56). Ölkəmizdə Müəssisələrin maliyyə idarəetmə problemləri, maliyyə qaynaqlara daxil olma çətinliyi və maliyyə qaynaqların qeyri-kafi olmasından bağlı olaraq, bu ana qədər bu sahədə məhdud qalmış, edilən akademik işlərin böyük bir

qismi məhdud maliyyə qaynaqlarına daxil problemlərinə yönəldilib. Nəticədə, müəssisələr üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən maliyyə idarəçiliyinin digər aspektləri (pul vəsaitlərinin idarə edilməsi, kapitalın idarə edilməsi, investisiya fəaliyyəti, borc və alacaqların idarə edilməsi, səhmdarların idarə edilməsi, xərclərin idarə edilməsi və s.) üzrə araşdırmalar məhdud qaldı. Ölkəmizdə Müəssisələr, xərc yüksəkliyi səbəbiylə, maliyyə idarəetmə başda olmaq üzrə, ixtisas tələb edən mövzularda, professional idarəçiləri cəlb edə bilməyərək və xaricdən məsləhət xidmətləri ala bilmir. Bundan əlavə, sahibkarların qərar qəbuletmə prosesində öz biliklərini və təcrübələrini görmək istəməmələri və müəssisədə qərar qəbul mexanizmlərini başqa bir şəxsə ötürmək istəməmələri də bu cür təsir edə bilər. Bütün bu səbəblər sağlam və səmərəli maliyyə idarəetmə sisteminin yaranmasına səbəb ola bilər və icra edilə bilməz. Müəssisələrin fəaliyyət göstərdiyi iqtisadi mühit olduqca mürəkkəbdir, yüksək risklər və rəqabət, maliyyə idarəetməsi bu problemləri daha da vacib edir və müəssisələrin tez-tez yaşaya bilməyəcəyi nəticələr nəticə verir.

Bütün uğurlu müəssisələr maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsini və gündəlik maliyyə əməliyyatlarının effektiv idarə olunmasını təmin edən sağlam maliyyə idarəetmə sisteminə ehtiyac duyurlar. Strateji maliyyə idarəçiliyi konsepsiyası və təcrübəsi müəssisənin idarəetmə strukturunda sahib və / və ya idarəçilər tərəfindən qəbul ediləcək bütün əsas maliyyə qərarları və təcrübələri əhatə edir. Keçmiş araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi planlaşdırma, maliyyə qeydlərinin saxlanması, xarici peşəkar məsləhət və maliyyə təminatlı müəssisələrdə müvəffəqiyyətli müsbət əlaqələrə malikdir (Kennedy və Tennent., 2016: s.57). Müəssisələrin əsas hədəfləri olan böyümə və karlılıq üzrə effektiv və səmərəli maliyyə idarəçiliyinin əhəmiyyəti ümumiyyətlə qəbul olunsada, müəssisələrdə strateji maliyyə idarəetməsi tətbiqləri üzrə maliyyə idarəetmə ədəbiyyatlarında məhdud sayda tədqiqatlar mövcuddur. Müəssisələrdəki bu təcrübələrin böyüməsi və rəqabət qabiliyyəti ilə bağlı araşdırmaların sayı eyni dərəcədə kiçikdir.

Mövcud vəziyyəti keçirildikdə, müəssisələrin maliyyə sahələrində aparılan tədqiqatlar həm dünyada, həm də ölkəmizdə müəssisələrdə maliyyə imkanlarına və bu sahədə qarşılaşdıqları problemlərə yönəldilmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələr inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə xarici resurslardan daha böyük problemlər yaradırlar. İşgüzar sahibkarlar və / və ya menecerlər üçün xüsusilə mikro və kiçik müəssisələrin inkişafı üçün xarici mənbələrdən təmin etmək üçün kifayət qədər vacib olan maliyyə idarəetməsi təcrübələri, qıtlıq problemləri və makroiqtisadi məhdudiyyətlərə görə bu resurslar məhdud, maliyyə imkanlarına nisbətən gəzə çarpır. Bu vəziyyət akademik araşdırmalarda əks olunur və müəssisələrdə maliyyə idarəetməsi təcrübələrində maliyyələşdirmə problemləri ilə müqayisədə daha az araşdırma aparıldığı görülür.

Aydındır ki, müəssisələr üçün xarici maliyyələşmə imkanlarının artması və şəraitin yaxşılaşdırılması, xüsusilə də ölkəmizdə kapital yığımının qeyri-kafi olması vəziyyətində nəzərə alınır. Lakin müəssisələrdə maliyyə resurslarına nail olmaq üçün bu resursların səmərəli istifadəsi eyni dərəcədə vacibdir. Məsələn, müvəffəqiyyətli istehsal və marketinq fəaliyyətinin nəticəsi olaraq satış həcmi artırma biləcək bir çox müəssisə öz debitor borclarının yığılmasında çətinliklərdən və onların iflas prosesinə gedə biləcəyi üçün borclarını ödəyə bilməməsi riskini yaşayır. Eyni şəkildə, uzun müddətli investisiyalarını qısa müddətli maliyyə vəsaitləri ilə maliyyələşdirən və ya xərc analizlərini səhv göstərən şirkətlər də böyümə və gəlirlilik hədəflərinə nail olmaqda çətinlik çəkə bilirlər. Kifayət qədər kapitalla malik bir sıra müəssisələrdə pul idarəçiliyi və inventar nəzarətinin olmaması müəssisələrin iflasına səbəb ola bilər. Bu nəticələrə baxmayaraq, ölkəmizdəki müəssisələrin sahibləri və / və ya menecerləri davamlı inkişafa nail olmaq və onların rəqabət qabiliyyətini artırmaqda böyük əhəmiyyətə malik olan strateji maliyyə idarəetmə təcrübələrinə kifayət qədər diqqət yetirmədikləri aşkar edilmişdir.

Edilən araşdırmalarda , müəssisələrin uğursuzluğunun ən əhəmiyyətli səbəbləri maliyyə planlaşdırma, planlaşdırılmamış böyümə, aşağı strateji və maliyyə proqnozu, həddindən artıq sabit sərmayə qoyuluşu və səhv kapital idarəçiliyi (Salazar et al., 2015.) qazanmışdır.

Strateji maliyyə menecmenti müəssisələrdə maliyyələşdirmə ən dəqiq şəkildə aparılmasına, sermayenin ən effektiv qiymətləndirilməsinə və idarə olunmasına və mənfəəti ən uyğun qaydada sərbəst buraxmaq və ya dağıtmağa dair qərarla bağlı maliyyə idarəetmə nəzəriyyələri kimi müəyyən edilir ."Təşkilatın məqsədlərinə nail olmaq üçün maliyyə idarəçiliyini təkmilləşdirmək və optimallaşdırmaq üçün nəzərdə tutulan maliyyə strategiyaları məqsədlərə, üsullara və alternativlərə daxildir (Salazar et al., 2015.). Bu təriflərdən aydın olduğu kimi, strateji maliyyə idarəçiliyində ilk növbədə müəssisənin məqsədlərini müəyyənləşdirmək və sonra bu hədəflərə çatmaq üçün maliyyə idarəetməsi alətləri və proseslərinin planlaşdırılması və təşkili nəzərdə tutulur. Strateji maliyyə menecmenti proseslərində, maliyyə planlaşdırma mərhələsindən sonra müəssisənin əsas məqsədləri üçün nəzərdə tutulan bu planların ən effektiv və səmərəli icrası ən səmərəli və effektiv şəkildə həyata keçirilir, prosesdə mümkün pozuntular heç bir zaman itirmədən, qiymətləndirmə dövrünün fəaliyyəti Strateji maliyyə menecmentinin əsasını təşkil edir.

Maliyyə idarəçiliyi sahəsində nəzəriyyələr uzun müddətdir akademiklərin diqqətini cəlb etsə də, son illərdə maliyyə idarəetmə təcrübələri akademik araşdırma mövzusu olmuşdur. McMahon, Hutchinson və Forsaith (McMahon et al., 2013: s.3), Avstraliya, Birləşmiş Krallıq və ABŞ, müəssisələrin maliyyə idarəetmə təcrübələrinin işi, qabaqcıl araşdırmalar arasındadır. Bu tədqiqatdan sonra bir çox tədqiqatçı Müəssisələrdə müxtəlif maliyyə idarəetmə təcrübələrini müzakirə etmişdir. Nguyen, McMahon (1998-1993) işinə əsaslanan Vyetnamda müəssisələrin maliyyə idarəçiliyi praktikaları və karlılığı ilə əlaqəsi haqqında tezisində müəssisələrin maliyyə idarəçiliyi praktikasını aşağıdakı kimi xarakterizə edə bilərdi (Nguyen, 2001: s.216):

- (1) mühasibat informasiya sistemləri,
- (2) maliyyə hesabatlılığı və təhlili,
- (3) pul idarəçiliyi tətbiqləri,
- (4) alacaqları idarə edilməsi tətbiqləri,
- (5) inventar (təchizat) idarəetmə proqramları,
- (6) sabit aktivlərin idarə edilməsi proqramları,
- (7) maliyyə planlaşdırma təcrübələri

Müəssisələrin maliyyə idarəetmə təcrübəsi say və təbiət baxımından müxtəlifdir. Bu praktikalar ölkələrdəki özəl sektorun müxtəlif inkişaf səviyyələrinə görə fərqlənə bilər. Hunjra, Butt və Rehman (“Hunjra və digərləri, 2010”), Pakistanda fəaliyyət göstərən müəssisələr üzrə araşdırmalarında, kapital strukturunun qərarı, dividend siyasəti, investisiya qiymətləndirmə üsulları, işə götürən kapital və maliyyə qiymətləndirmə və onların geniş maliyyə idarəçiliyi praktikası var.

Strateji maliyyə menecmentinin tətbiqlərinin müəssisələrdəki artım və rəqabətə təsiri:

Kiçik və orta müəssisələr üzrə maliyyə idarəçiliyində müxtəlif ölkələrin müəssisələrinin maliyyə idarəetmə təcrübələrini və onların müəssisələrin fəaliyyəti, inkişafı və rəqabət qabiliyyətliliyi ilə əlaqələrini araşdırmaq üçün bir çox tədqiqatlar var. Bu tədqiqatların ən vacibi aşağıdakılardır:

Okafor Nigeriyada fəaliyyət göstərən altı kiçik müəssisəni araşdırmış və araşdırma nəticələri, beş müstəqil dəyişən olan mühasibat sistemləri, maliyyə idarəetmə məlumatı, müəssisə sərmayəsi rəhbərliyi, büdcə tətbiqləri və idarəetmə planlaşdırma anlayışlarının, müəssisələrin həyatda qalma, böyümə və onların karlılığına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Salazar, Soto və Mosquedo, Meksikadakı 202 Müəssisələri əhatə edən və maliyyə qərarların və strategiyaların kiçik müəssisə rəqabətçiliyini araşdırdığı işlərində, qısa müddətli varlıqlarını və borclarını məhsuldar bir şəkildə idarə edən

şirkətlərin, sektorda daha uzun müddət fəaliyyət göstərəbildiklərini, bu səbəbdən rəqabət güclərinin daha çox olduğunu ifadə etmişlər.

Niazi, Hunjra, Rashid, Akbar & Akhtar, Pakistandakı 64 müəssisə ilə reallaşdırdıqları işdə, müəssisə sərmayəsi siyasəti və performans dəyərləməsinin, maliyyə nisbətlər və təşkilati performans üzərində müsbət və əhəmiyyətli bir təsiri olduğunu müəyyənləşdirmişlər. (Hande Karadağ, 2014, "KOBİ'lerde Stratejik finansal Yönetim Uygulamaları, Büyüme ve Rekabetçilik: Bir Literatür İncelemesi, s.180)

Nyamao, Martin və s. Keniyada fəaliyyət göstərən 159 müəssisə üzərində reallaşdırdıqları işin nəticələrinin, maliyyə performansın nağd rəhbərliyi, alacaq rəhbərliyi və inventar rəhbərliyindəki məhsuldarlıq ilə müsbət korelyasiyaya sahib olduğunu göstərdiyini ifadə etmişlər. (Hande Karadağ, 2014, "KOBİ'lerde Stratejik finansal Yönetim Uygulamaları, Büyüme ve Rekabetçilik: Bir Literatür İncelemesi, s.180)

Hettihawa və Wright maliyyə, cinsiyətsel və davamlılıq mövzularında Kanada və Yeni Zelandiyada fəaliyyət göstərən 220 müəssisədə araşdırıb, araşdırma nəticələri, regional müəsisələrin davamlılığının ümumi olaraq gözlənilənin üzərində olduğunu və qadın müəssisə girişimcilerinin, kişi müəssisə sahibkarlarına görə, dövryyəsi yarım dəfə aşağı idi. (Hande Karadağ, 2014, "KOBİ'lerde Stratejik finansal Yönetim Uygulamaları, Büyüme ve Rekabetçilik: Bir Literatür İncelemesi, s.180)

Beck işində, 56 ölkə müəssə üzərində edilən araşdırmanı mövzu olaraq, kiçik miqyaslı firmalarda, "maliyyə maneələrin" böyümə üzərindəki təsirlərinin, böyük miqyaslı firmaların iki qatı olduğunu ifadə etmişdir.

Okoro Nigeriyadakı 32 ədəd kişi və 5 ədəd qadın şirkət sahibi ilə reallaşdırdığı araşdırmada, qadın şirkət sahiblərinin, müəssisələri üçün fondlaşdırma qaynağı tapmaqda və bəzi maliyyə rəhbərlik strategiyalarını tətbiqi daha çətin hesab etmişdir. Araşdırma nəticələri, təhsil səviyyəsinin, məhsuldar

maliyyə rəhbərlik üzərində əhəmiyyətli bir təsiri olduğunu da göstərmişdir. (Hande Karadağ, 2014, “KOBİ’lerde Stratejik finansal Yönetim Uygulamaları, Büyüme ve Rekabetçilik: Bir Literatür İncelemesi, s.180)

Voulgaris, Asteriou və Agiomirgianakis Yunanıstandakı 143 dürgar müəssisələri araşdırıb və gəlirlilik, likvidlik, sabit qiymət getirisi və uzun müddətli borc maliyyələşdirilməsi istifadə faktorlarının müəssisənin böyüməsinə müsbət təsir etdiyini təyin etmişlər.

Yuxarıda göstərilən nəticələrdən göründüyü kimi, strateji maliyyə idarəetmə təcrübələri dünyanın müxtəlif bölgələrində fəaliyyət göstərən müəssisələrin ümumi və maliyyə göstəricilərinə, artımına, rentabelliyyə və rəqabətçiliyyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Ölkəmizdə ki müəssisələrlə əlaqədar edilən işlər də, müəssisələrdə maliyyə idarəetmə ilə əlaqədar problemlərdə, təsirli və məhsuldar olmayan maliyyə rəhbərlik tətbiqlərinin, bu problemlər içində əhəmiyyətli bir yerə sahib olduğunu göstərməkdədir.

Ölkəmizdə, müəssisələrin ən əhəmiyyətli maliyyə problemlərinin başında, qeyri-kafi öz sərmayə və xarici qaynaq tapmaqda yaşanan problemlər gəlməkdədir OECD ölkələri arasında 2010-2017 arasında müəssisələrin kreditlərində ən böyük artım Ölkəmizdə yaşanmış olmaqla birlikdə hələ də gəlinən nisbət, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin çox gerisindədir. 2004-ci ildə müəssisələrin ümumi kreditlər içindəki payı 5% səviyyəsində ikən, bu nisbət 2018-ci ildə 24%-ə yüksəlmişdir. Müəssisələrin maliyyə qaynaq tapmaq çətinlikləri, ölkəmizdə bu mövzuda edilən araşdırmalardakı ağırlığın bu sahədə cəmləşməsinə səbəb olmuşdur.

Az kapital və kreditə çıxış imkanı ilə yanaşı, ölkəmizdəki müəssisələr maliyyə idarəetməsində mühüm problemlə sahələrə malikdirlər və pul idarəçiliyində səhvlər var. Zamanla səhv pul axını planlaması biznes sahiblərinin kapital və ya şəxsi vəsaitlərlə biznes maliyyələşməsində çatışmamazlıqların qarşısını almaq imkanı verir.

Bu vəziyyətin uzun müddəti müəssisənin əriməsinə gətirib çıxarır və çətin vəziyyətdə qalır. Pul vəsaitlərinin idarə edilməsinə əlavə olaraq, alacaqlar və inventar (təchizat) idarə olunması, borc alacaqları ödəmə müddətinin tənzimlənməsi, investisiya büdcəsi kimi bir çox strateji maliyyə idarəetməsi təcrübəsi, Ölkəmizdə müəssisələrin böyüməsində və fəaliyyətində əhəmiyyətli rol oynayır.

3.2. Müəssisənin maliyyə resurslarının idarəedilməsinin mövcud problemləri və həlli yolları

Müəssisə rəhbərliyi pul və resursların hamısını səmərəli idarə etmək imkanına malikdir. Əlavə olaraq, daxili mənafeyi yerinə yetirmək və ona dair proqnozlar vermək xarakterik istehsal funksiyalarının keçirilməsinin, bunları qorumaq üçün tədbirlər həyata keçirmək funksiyalarına malikdir. Menecerlər istehsalın iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməlidirlər, müəssisənin perspektivlərinə təsir edən xarici və daxili mənşəli təzahürlər, təhdidlərə qarşı tədbirlər görməlidirlər. Rusiya müəssisələrinin maliyyə və iqtisadi nəticələrinin təhlilindən müasir şəraitdə aydın olur ki, onların vəziyyətinin ağırlaşması kifayət qədər peşəkarlığın olmaması ilə bağlıdır, biznes fəaliyyətinin idarə olunması üçün sistemə yanaşmanın olmaması buna səbəbdir. Tutarlılıq olmaması istifadə olunan metodların aşağı səmərəliliyi və istifadə olunan maliyyə resursları vəziyyətinin pisləşməsinə səbəb olur.

Maliyyə menecmenti problemlərinin əhəmiyyət dərəcəsi ilə bölüşdürülməsi aşağıdakı şəkildə mümkündür:

- maliyyə axınının idarə edilməsi (pul kütləsi) 25%;
- maliyyə planının tərtib edilməsi, büdcə planlaşdırma 17%;
- menecment uçot sisteminin inkişafı 14%;
- böhranın idarə olunması 10%;
- maliyyə-iqtisadi strategiyanın inkişafı 5%;

- xərclərin idarə edilməsi 4%;
- maliyyə xidmətlərinin təşkilati strukturu 3%;
- digər vəzifələr 22%. (Ступаков В.С. , Токаренко Г. С. 2016: с.256)

Nağd çətinliyə görə pul axınının idarə edilməsi məsələsi maliyyə menecment sahəsinin ən problemli yeridir. Maliyyə sahəsində çətinliklər digər istiqamətləridə yox keçmədi: planlaşdırma, böhran idarəçiliyi, maliyyə xidmətlərinin təşkilati strukturu, menecment uçotu və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu maliyyə problemlərinin tam siyahısı deyil. Bundan əlavə, qeyd etmək lazımdır ki, bu çətinliklər müəssisə miqyasında müxtəlifdir, oxşar problemlər qırx işçisi olan müəssisələ altı min işçisi olan müəssisələri birləşdirir. Pul vəsaitlərinin hərəkəti maliyyə idarəçiliyində ən çətin məsələ olaraq başda gəlir, bu səbəblə ona qiymətləndirməni yalnız müəyyən bir müəssisənin rəhbərləri tərəfindən deyil, kifayət qədər müxtəlif mütəxəssislər maraq göstərmişdir. Heç kimə sirr deyil ki, "canlı" pul müəssisənin ümumi gəlirindəki pula faizcə nisbətdə olduqca balaca bir faizə malikdir firma üçün bu mənfi nəticədir. Beləliklə, borcları ödəmək üçün nəzərdə tutulan müddətlər artdıqca, mövcud borcun artımını müşahidə edə bilərik (büdcəyə, müəssisənin işçilərinə və s.). Maliyyə menecmentinin üzləşdiyi digər çətinliklər arasında müəssisənin rəhbərliyinin yaxşı inkişaf etmiş bir strategiyasının olmamasını da daxil etmək lazımdır, günümüzdə bu ağır səhv marketinq siyasətində qiymət və digər sahələrdə çoxlu sayda pozuntuya yol açır. Ölkəmizdəki yaranmış iqtisadi vəziyyət, dünya miqyasında maliyyə idarəçiliyinə mənfi təsir göstərməyə bilməz. İqtisadiyyat qeyri-sabitlik uzunmüddətli proqnozlar verməyə və kompleks sxemlər tətbiq etməyə imkan vermir.

Əlbəttə ki, maliyyə idarəçiliyinin problemlərini tez bir zamanda müəyyənləşdirmək və onların qarşısını almaq, bundan başqa, müxtəlif diaqnostik tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac var müəssisənin monitorinqi, əldə edilmiş nəticələrin və digər tədbirlərin tədqiqi. Həmçinin, məsələn, pul köçürmələrinin

ciddi planlaşdırılması, ödəniş təqvimləri düzəlməli və daha da artmalıdır müxtəlif ödənişlər həyata keçirilməlidir. Maliyyə və iqtisadi böhranlar sənaye müəssisələrinin potensialına mənfi təsir göstərir: (və ya ümumiyyətlə dayandır) investisiyalar , proses və məhsul yenilikləri dayanır, əsas kapital köhnəlmiş və tükənmiş olur, elmi və texniki inkişaf aradan çıxır, ixtisaslı kadrlar və gənc işçilər işdən çıxır və s. Bazar iqtisadiyyatının bütün üzvlərinin cəlb edilməsi və təşəbbüskarlığı artırmaq üçün, dövlət bir sıra işlər görmüşdür: makroiqtisadi islahatlar: qiymət siyasətinin dəyişdirilməsi, bankçılıq, qiymətli kağızlar bazarının inkişafı və s. Yeni anlayışların inkişaf etdirilməsi problemləri ön plana çıxır menecment, tənzimləmə, planlaşdırma, müəssisənin çevik inkişafı olmadan həlli mümkün deyildir . (Володин А.А 2011: с.504)

Maliyyə idarəçiliyinin perspektivliklərinin əsas cəhətləri aşağıdakılardır:

- Aydın məqsədlərin olmaması, rəhbərlik tərəfindən müəssisənin vəzifələrini anlamamaq;
- Cari xərclərə (insanlara, hakimiyyətə və s.) ehtiyacların müəyyənləşdirilməsi problemləri;
- Planlar və fondlar artıq "yuxarıdan" endirilmir və müəssisənin özü də rəhbərlik etmir
- Bazar - Əksər müəssisələrin hüquqi şəxslərə etibarlı məlumatları doğru yerdə, doğru ünvanla təqdim etmək üçün bir sistemə malik deyil. (Е.С. Стояновой М 2015: с.656)

Bu parametrləri siyahıya əlavə edə bilərsiniz:

- maliyyə planları "çevik" deyildir;
- müəssisə içi maliyyə planlaşdırma sahəsində tənzimləyici çərçivənin az inkişafı;
- müəssisələrdə menecment qərar qəbul etmə mərkəzləri aydın şəkildə fərqlənmir;

- Çox variantlı illik istehsal proqramının inkişafı ("qərar ağacı");
- Səhv qərarlar qəbul edilən risklərin qiymətləndirilməsinin metodologiyasının olmaması
- müəssisənin idarə edilməsi.

Büdcə problemləri. Təcrübə göstərir ki, maliyyə sistemi biliklərinin ətraflı olmaması Rusiya müəssisələrinin gəlirlərinin beşdə birini itirməyinə əsas yaradır. Bu baxımdan, büdcə sistemini yaratmaq və tətbiq etmək lazımdır ən azından ilk ibtidai mərhələdə. Büdcə tətbiq etmək yolunda müəssisə rəhbərliyi böyük çətinliklər yaşayır. Ən əsasda, büdcə tərtibində metodologiyası olmayan müəssisələr. Hər kəs büdcə ehtiyacını başa düşür, ancaq bir neçə idarəçi ola bilər ki büdcənin həyata keçirilməsinə dair vaxtında qeyd etməyib sabit bir standartlaşdırılmış büdcə strukturu haqqında tam və sistemləşdirilmiş məlumatlara nail olmasın. Başqa çətinliklər arasında müəssisənin özündə büdcənin tətbiqində yaranan problemlər yer alır. Əgər menecer büdcə ehtiyacın olduğunu başa düşsə, qalan işçilərin bu mövqedə bağlı olduğu anlamına gəlmir bunlar üçün, ilk növbədə, iş həcmi artması deməkdir (Большаков С.В., 2012: с.93). Müəssisə şöbələri arasında gərginliyin azaldılması və maraqların artırılması məqsədilə büdcə prosesi, rəhbərliyin qarşısında duran strateji məqsədləri formalaşdırmalıdır.

Əməliyyat kapitalının idarə edilməsində yaranan problemlər. Çətin maliyyə vəziyyəti rus müəssisələrinin əksəriyyətinin, işləmə sərmayəsinin hərəkəti çətinliklərlə ilə bağlıdır. Müəssisələrin ən böyük problemi səmərəsizliyi. İşəgötürən maddi kapital müəssisənin aktivlərinin ən mobil hissəsidir. Cari aktivlərin strukturu və ölçüsü göstəricilərə birbaşa təsir göstərərək müəssisənin maliyyə vəziyyətini xarakterizə edir (ödəmə qabiliyyəti, likvidlik). Beləliklə, səmərəli iş kapitalının idarə edilməsi sistemi likvidlik, ödəmə qabiliyyəti və müəssisənin maliyyə nəticələrini yaxşılaşdırması üçün lazımdır. (Грязнова А.Г., 2014: с.84)

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunması keyfiyyətinin artması strategiyası bu fəaliyyət sferasında yeni elmi müvəffəqiyyətlərin effektiv şəkildə tətbiqi edilməsini, əvvəlcə maliyyə bazasında əməliyyatların aparılmasının uyğun maliyyə vəsaitlərinin ayırd edilməsini nəzərdə tutur. Yeni maliyyə vəsaitlərinin əsas tərkibi uçot prinsipinə müvafiq şəkildə xüsusi kapital alətlərinə, maliyyə öhdəliklərinə, aktivlərinə, törəmə maliyyə alətlərinə bölünür. Müəssisənin maliyyə cəhətdən idarə olunması keyfiyyətinin artması strategiyasının tərtib edilməsi zamanı maliyyə bazasında sövdələşmələr və əməliyyatların yeni növlərindən effektiv şəkildə istifadə olunmasına böyük diqqət ayrılmalıdır.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin uğurlu şəkildə göstərilməsi əsasən onun təşkilati təminat sisteminin səmərəliliyi ilə müəyyən edilir. Maliyyə fəaliyyətinin təşkilatı təminat sistemi strateji maliyyə qərarlarının hazırlanması, qəbulu və reallaşdırılmasını həyata keçirən və bu qərarların yekun nəticəsinə görə məsuliyyətli bilinən müəssisənin daxili funksional xidmət və bölmələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin məcmusunu ifadə edir. Maliyyə fəaliyyətinin təşkilati təminat sisteminin əsası müəssisədə formalaşan maliyyə fəaliyyətini idarə edən strukturdan ibarətdir.

Maliyyə menecmentinin təşkilati strukturunun formalaşması prosesində müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin miqyası və əsas formaları, maliyyə menecmentinin funksiyaları, regional diversifikasiya və digər amillər mütləq nəzərə alınmalıdır. Bazar əlaqələri mühitində pul kütlələrinin səmərəli şəkildə idarə olunması maliyyə menecmentinin təşkil edilməsinin əsas alətinə çevrilib, ona görə ki, müəssisə fəaliyyətinin yekun nəticələrini almağın əsas yolları istehlak bazarında cəmlənmişdir.

Pul axınlarının idarə edilməsi kontekstində buraxılan ciddi nöqsanlar nəticəsində 2010-2018-ci illərdə AR iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinin ziyanı işləyən müəssisələrinin sayı, müəssisə və təşkilatlarının bank ssudalan və qarşılıqlı hesablaşmaları üzrə vaxtı keçmiş bordan xeyli artmışdır. Müəssisə səviyyəsində

pul kütlələrinin idarə olunması mexanizmini inkişaf etdirmək üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulub:

- debitor borclarının ödənilməsi müddətini qısaltmaq;
- optimal həddə qədər likvidlik əmsalını artırmaq;
- azad pul vəsaitlərini maliyyə fəaliyyətinə yönəltmək;
- əsas fəaliyyətdən daha çox mənfəətin artınmasına səy göstərmək.

Mürəkkəb sosial-iqtisadi proses hesab edilən inflyasiya maliyyə menecmentinin təşkil olunması prosesində bir çox çətinliklər ortaya çıxarır. Inflyasiya zamanı müəssisənin düzgün şəkildə fəaliyyət göstərməsi üçün lazım olan kapitalın miqdarı vaxtaşırı artır ki, nəticədə bu əmək haqqı xərclərinin və istifadə edilən xammalın dəyərinin artması ilə bağlıdır. Inflyasiya adətən maliyyələşmə şəraitinə, investisiya layihəsinin effektivliyinə və layihədə müəssisənin özünün kapitalının iştirakına təsir göstərir. Inflyasiyanın idarə edilməsi kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur ki, bu da qiymətin cüzi artırılmasına, gəlirin sabitləşdirilməsinə və uyğunlaşdırılmasına yönəldilir. Inflyasiyanın idarə edilməsi mexanizmləri onun səviyyə və xarakterindən, iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətindən, təsərrüfat sistemlərinin gələcək inkişaf xüsusiyyətlərindən asılı olaraq fərqləndirilir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mühasibat uçotu təkcə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində baş verən əməliyyatları qeydə almaqla məhdudlaşmamalı, xarici iqtisadi fəaliyyətin təşkilinə, valyuta əməliyyatlarının yerinə yetirilməsinə fəal nəzarəti təmin etməlidir. Mühasibat uçotu sisteminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərindən biri mühasibat uçotu və maliyyə uçotu arasında qarşılıqlı əlaqə modelinin formalaşdırılmasıdır. Dünyanın bir çox ölkələrində vergi uçotu dinamik şəkildə inkişaf edir, Azərbaycanın uçot praktikasında “vergi uçotu” anlayışı istifadə edilir, ancaq bu anlayış ölkə qanunvericiliyi ilə rəsmiləşdirilməmişdir. Nəticədə, müəyyən qanunvericilikdə ancaq “gəlirlərin və xərclərin uçotu” termini qəbul edilmişdir.

Dünyanın peşəkar mühasibləri tərəfindən mühasibat və vergi uçotu sisteminin iki modeli: “Qitə” (kontinental) və “İngilis-Sakson” qəbul edilmişdir. “Qitə” modelində mühasibat və vergi uçotu faktiki olaraq üst-üstə düşür, “İngilis-Sakson” modeli ayrı-ayrı məqsədlərə nail olmaq istəyən mühasibat və vergi uçotunun 2 sərbəst sistem kimi eyni vaxtda fəaliyyət göstərməsini nəzərdə tutur. Mənfəət vergisi üzrə vergi bazasını formalaşdırmaq üçün əsas məlumat qaynağı rolunu vergi uçotunun informasiyaları oynayır. Fikrimizcə, vergiyə cəlb olunma bazasının şəffaflığını əldə etmək üçün mühasibat uçotundan bir çox əlavə məlumatlar toplanmalıdır.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində firma və şirkətlərdə mühasibat uçotu-nu və maliyyə hesabatlarını beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq üçün xarici və daxili mühitin dəyişilməsi barədə dürüst və dolğun informasiyaların toplanması və onun əsasmda effektiv idarəetmə qərarlarının qəbulu müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu məsələnin həllində idarəetmənin yeni konsepsiyası olan kontrolinq böyük rol oynaya bilər. Uçot sahəsində kontrolinqin vəzifəsi müxtəlif rəhbərlik səviyyələrində idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün bütün zəruri informasiyaların toplanması və emalı sistemi yaratmaqdır. Kontrolinq həmçinin planlaşdırma, informasiya təminatı, nəzarət və adaptasiya proseslərini əlaqələndirməyə imkan verir.

İEO-də fəaliyyət göstərən firmaların iş təcrübəsindən məlum olur ki, biznes fəaliyyətində düzgün təşkil edilmiş maliyyələşmə sistemi onların effektiv işləməsinə xüsusilə zəmanət verir. Mülkiyyət münasibətlərinə əsasən, ümumilikdə biznes fəaliyyətinin maliyyələşmə mənbəyinin 3 növü vardır:

- a) cəlb olunan vəsait;
- b) mülkiyyətçinin maliyyə resursları;
- c) borc vəsaiti.

Cəlb olunan vəsaitə - səhmlərin satışı zamanı qazanılan vəsait, əmək kollektivi iştirakçılarının ödənişləri və payları daxil edilir.

Mülkiyyətçinin maliyyə resurslarına amortizasiya ayırmaları, fiziki və hüquqi şəxslərin əmanətləri, nizamnamə kapitalı, o cümlədən sığorta təşkilatlarının ödənişləri aid edilir.

Borc vəsaitinə xarici investisiyalar, dövlətlərarası maliyyə və investisiya institutlarının vəsaiti, bank kreditləri və s. aid edilir.

Bu mənbələri açıqlayarkən İEÖ-in eyni adlı iş təcrübəsini qeyd etmək lazımdır. Məsələn, Almaniyada mövcud olan ticarət, nəqliyyat və sənaye sahələrində passivlərin içərisində mülkiyyətçinin maliyyə vəsaitinin əsas çəkisi 17 %; həqiqi bank stavkasınınkı isə - 3,5 %, cəlb edilən vəsaitin verimi – 5,2 % olur. Bununla yanaşı, Avropa tərəqqi bankı xırda və orta sahibkarlığın tərəqqisinə kömək etmək üçün təşkil etdiyi layihənin 64 %-ni özü həyata keçirir.

Hazırda maliyyə menecmentində metodlardan istifadə qaydalarının tərəqqi istiqamətləri Maliyyə menecmentindən söz açarkən burada istifadə edilən metodlardan, ilk növbədə bu yöndə maliyyə menecmentin məzmunundan qaynaqlanan həmin metodların fəaliyyət mexanizminə baxaq:

Maliyyə menecmenti, maliyyə vəsaitlərinin idarə olunması sistemi rolunu oynayır və o, təsərrüfatçılıq məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə edilən metodların sistemli şəkildə məcmusunu özündə ehtiva edir. Buna uyğun olaraq vurğulamaq lazımdır ki, bu baxımdan, maliyyə menecmenti idarə edilən bir sistem kimi özündə bəzi vacib məsələlərin tənzimlənməsini tələb edən idarəetmə obyektinin xüsusiyyətini ehtiva edir. Burada özünü sistem kimi göstərən maliyyə menecmenti özündə əmək haqqı, dəyər, vergi və bəzi mühüm məsələləri ehtiva edərək və ümumi rejimin sistemi üzrə nəzarət və tənzimləməsinin həyata keçirilməsində xüsusi rol oynayır. Bu funksiyaları yerinə yetirərkən maliyyə menecmenti ayrı-ayrı prinsipləri əsas götürür, fərqli komponentlərin uyğunlaşması və məqsədyönlülük kimi bənzər prinsipləri insanların diqqət mərkəzində saxlayır. Bu zaman maliyyə menecmentinin fəaliyyət prinsiplərinin müəyyən edilməsi, vacib metodoloji xüsusiyyət sayılır. Maliyyə menecmentinin qeyd olunan metodoloji xüsusiyyəti isə onun fəaliyyətinin istiqamətlərinin aşkar edilməsi və buna uyğun olaraq tərtib

olunması nöqteyi-nəzərindən xüsusi vacibliyi vardır. Maliyyə sisteminin səciyyəvi üstünlüklərini özündə birləşdirən maliyyə menecmenti, hazırda bazar iqtisadiyyatında idarəetməni əsas tərkib hissəsi kimi nəzərə alaraq, maliyyə sistemi kontekstində və ölkə daxilində yerləşən müəssisələrin idarə olunması yönündə metodlarını əks etdirir.

Hazırda maliyyə resursları üzrə istifadə olunan metodların tərəqqi meyilləri aşağıdakı məsələlərə əsasən dəyişilir :

1. Maliyyə məsələləri üzrə tədbirlərin görülməsi ;
2. Müəssisə daxilində maliyyə siyasətinin meyillərinin müəyyən edilməsi ;
3. Maliyyə hesabatının doğru hazırlanması və bu yöndə operativ fəaliyyətin göstərilməsi ;
4. Müəssisələrin ayrı-ayrı bölmələrini əsasən, istehsalda funksional bölmələri üzrə məlumat təminatının təşkili ;

Müəssisələrin maliyyə resursları müəyyən bir təsərrüfat subyektinin tərkibinə daxil olan pulların məcmusundan ibarətdir. Xüsusi müəssisələrdə, gəlirlərin yaranması, paylaşdırılması və müəyyən məqsədlər üçün istifadə edilməsi üzrə proseslərdən təşkil olunan maliyyə resursları tam şəkildə müəssisə səviyyəsində məqsədli təyinatlı pul fondlarının ortaya çıxması və o cümlədən başqa strukturlar qarşısında məsuliyyətlər daşıyırlar. Bu məsuliyyətlər ayrı-ayrı struktur orqanlarının dövlət büdcəsinə olan ödəmələr əsasında ortaya çıxır. Maliyyə resursları cəlb olunmuş xüsusi vəsaitlər hesabına yaranır. Ancaq vurğulamaq lazımdır ki, müəssisənin maliyyə resursları və mühüm formalaşma qaynağı kimi mənfəət qazanır.

Müəssisələrin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini bildiren mənfəətin müəssisələr hesabına dəyərinin çoxaldılması da maliyyə resurslarının artmasına gətirib çıxarır və nəticədə maliyyə sistemi daha da möhkəmlənir. Bundan başqa, müəssisələrin istehsal təsərrüfat fəaliyyətinin

nəticəsinə pul formasında göstərilərək, onların bundan sonrakı fəaliyyətlərində tam və maliyyə təsərrüfat fəaliyyətindən qazanılacaq gəlirlər də əks olunub.

Bazar iqtisadiyyatında müəssisə maliyyəsinin inkişaf etməsi metodu kimi onların emal etdikləri məhsuldan qazandıqları gəlir sayılır. Bu gəlirin bir qismi istehsalat, yəni qalan bir qismi isə ümumilikdə bu istehsalatın fəaliyyətinin göstərilməsi ilə bağlı xərclərə sərf olunur. Yəni qalan hissə isə öz növbəsində əmək haqqı yaxud müəssisənin başqa bir çox struktur qarşısında daşdığı məsuliyyətləri ilə bağlı ödəmələrinə bölüşdürülür və nəhayət sonda qalan məbləğ müəssisənin yığanlar vasitəsilə qazandığı maliyyə resurslarını bildiri. İki mənbə sayəsində ərsəyə gələn maliyyə resursları kapitalın dövriyyəsinə əhatələyərək, maliyyə vəziyyətinin müəyyən edilməsində xüsusi paya sahib olur. Maliyyələşmə metodlarının inkişaf etdirilməsi üçün lazım olan mexanizmdən söz açarkən əvvəlcə vurğulamaq lazımdır ki, bütün ölkələrdə sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə maliyyə menecmentində maliyyələşmə üsullarından faydalanarkən ayrı-ayrı metodlardan istifadə mövzusu dövlətin yeritdiyi siyasətə əsasən dəyişir.

AR-da bu istiqamətdə dövlət maliyyələşdirməsi, o cümlədən, müəssisələrdə özünü maliyyələşdirmə yolu ilə bağlı fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi yönündə investisiya siyasəti üzrə investisiya fəaliyyəti və o cümlədən kənardan gələn pul vəsaitlərindən istifadə hallarının artması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Özbaşına maliyyələşmə prosesində müəssisələr öz qazandığı gəlir hesabına maliyyələşmə aparırlar. Özünü maliyyələşmə zamanı isə müəssisələr həmişəlik öz resurslarını çoxaltmağa və ən az xərclərlə ən yüksək mənfəəti qazanmaq üçün çalışırlar. Həm dövlət, həm də müəssisələr tərəfindən maliyyələşmənin ayrı-ayrı üsullarından yararlanarkən bu istiqamətdə bəzi qüsurların ləğv edilməsi və mövcud problemlərin yoluna qoyulması üçün cümlədən fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi yönündə tədbirlər görülməlidir.

Müəssisənin fəaliyyəti zamanı baş verən proseslərdə işçi qüvvəsi, istehsal, satışa hazır məhsul və sair özünü göstərir. Maliyyə zamanı əldə edilən nəticələrinin yenidən bölüşdürülməsindən, əlavə maliyyələşdirmə prosesi və münasibətdə olan

göstəricilər sistemi müəssisənin maliyyə vəziyyətini bildirir. Müəssisə təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsi kimi təmsil edilən mənfəəti ümumilikdə, xalis gəlirini gerçəkləşdirilmiş hissəsinin dəyəri ehtiva edərək müəssisələri daha çox mənfəət qazanmaq üçün həvəsləndirir.

Müəssisələrin hər biri pul vəsaitlərindən qənaətli formada faydalanmaqla ən yüksək mənfəəti qazanmağa və nəticədə öz fəaliyyətlərini tənzimləməyə cəhd göstərirlər.

İndi isə müəssisələrdə maliyyə resurslarının təşkil edilməsinin ümumi prinsiplərinə baxaq. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:

1) Müəssisələrdə maliyyə resursları, ancaq vurğuladığımız kimi cəlb olunmuş əlavə vəsait və xüsusi vəsait hesabına formalaşır. Xüsusi maliyyə resursları müəssisələrin fəaliyyət göstərdiyi andan etibarən ortaya çıxır və nizamnamə fondu təsis oluna zaman müəyyən olunur. Buna səbəb isə, müəyyən bir təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün əvvəlcə müəssisənin özünəməxsus maliyyə təminatının olması vacib şərtidir.

2) Müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti, gələcəyini keçmiş və indiki dövr üzrə proqnozlaşdırmanın tətbiq olunacaq maliyyə planının hazırlanması təyin olunur. Maliyyə planının hazırlanması, müəssisələrin normal şəkildə fəaliyyət göstərməsinin əsas rolunu oynayır. Eyni zamanda burada bəzi məsələlərin, maliyyə fəaliyyətinin göstərilməsi üçün maliyyə resursları, gəlirlərin, kapitalın, xərclərin proqnozlaşdırılması da nəzərdə tutulur.

3) Dövriyyə vəsaitlərinin toxunulmazlığından yararlanılır. Əgər xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin dəyəri azalarsa, onda müəssisənin gələcəkdə daha sağlam fəaliyyəti və maliyyə dəyişməzliyini itirmək riski ortaya çıxır. Bu səbəbdən də bu prinsip, dövriyyə vəsaitlərinin toxunulmazlığı üçün maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin qaydaya salınmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Müəssisə fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün gərəkli maliyyə mənbələri, müddət nöqteyi-nəzərindən qısa, orta və uzunmüddətli olmaqla üç yerə ayrılır: Hər bir müddətə məzmun olaraq açıqlama versək, bu qənaətə gələ bilərik:

Əvvəlki qısamüddətli maliyyə mənbələrindən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, bu maliyyə mənbələrindən ən çox istifadə olunanıdır və eyni zamanda geri qaytarılmaq üzrə nəzərdə tutulan vəsaitlərdir. Qısamüddətli maliyyə mənbələri, bir il içərisində istifadə olunaraq geri qaytarılır yaxud artıq bu müddətdən sonra onlar mahiyyətini itirir. Bu cür maliyyə mənbələri əsasən dövriyyə aktivlərin alınmasına yönələrək ki, vəsaitlərin cəlb edilməsi və onların idarə edilməsinin metodlarını mənimsəyir. Bu maliyyə mənbələri aşağıdakılardır:

1. Qısamüddətli bank kreditləri
2. Kreditlərin satışı üzrə daxilolmalar
3. Faktoring
4. Qiymətli kağızlar bazarında ət satılan qısamüddətli qiymətli kağızlar
5. Başqa qısamüddətli mənbələr

Bu müəssisələrin fəaliyyəti zamanı maliyyə idarəetməsi, əsasən, maliyyə mənbəyinin müəyyən edilməsi və buna müvafiq olaraq maliyyələşdirmə həyata keçirilməsi vasitəsilə mümkün olur. Günümüzdə müəssisələrin fəaliyyətinin düzgün həyata keçirilməsi nöqteyi-nəzərindən onların maliyyələşməsinə böyük ehtiyac duyulur. Bu səbəbdən də onlar hər zaman istifadə və əldə edilməsindən asılı olmayaraq cəlb edilən vəsaitləri investisiya və maliyyələşmə qoyuluşları formasında sinifləndirir. Cari maliyyələşmə müəssisənin cari fəaliyyətinin təşkili üçün istifadə edilən maliyyələşmə növüdür və bu növ əsasən sadə təkrar istehsalı üçün lazım olur. İnvestisiya qoyuluşu isə maliyyələşmə mənbəyi kimi yox, ancaq müəssisələrin maliyyələşmə mərhələlərindən biri kimi özünü göstərir. Müəssisələr tərəfindən maliyyələşmənin qeyd edilən iki əsas mənbə vasitəsilə aparılmasına əsasən öz vəsaitləri hesabına müəssisələrin maliyyələşmə rolunu oynaması onların ilk yarandığı dövrdən bəri özünə çəkdiyi vəsaitləri əhatə edir. Müəssisələr, əsasən

yeni səhmdarlar cəlb etməklə və əlavə səhm buraxmaqla vəsait qazanırlar. Ancaq yenə də günümüzdə müəssisələr yalnız cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına fəaliyyət göstərər və normal məbləğdə mənfəət qazana bilməzlər. Bu səbəbdə, yəni normal fəaliyyət üçün onların öz pul vəsaitləri ilə maliyyələşməsi lazımdır. Bundan başqa, əgər müəssisə maliyyələşməni öz vəsaiti ilə edirsə, onda ikinci şəxslər qarşısında məsuliyyət daşımır. Bu zaman qazanılan mənfəətdən müəssisənin idarə heyəti nümayəndələri arasında qərar qəbul edərək təkrar maliyyələşmə üçün xərclənir.

Müəssisələr əlavə vəsaiti o vaxt cəlb edirlər ki, onlar maliyyələşmə üçün səhmlər buraxmaq metodundan istifadə ediblər. Ayrı-ayrı iqtisadi kitablarda əlavə səhm buraxılaraq nağd vəsait cəlb edilməklə ayrı formada qiymətləndirilmişdir. Firmanın əlavə səhm buraxmaqla müəssisənin maliyyələşmə mənbələrindən faydalanması, qısa müddətli vəsait qazanmaq üçün effektiv sayılır. Çünki, əlavə səhm buraxanda həmin pul vəsaiti firmanın özünəməxsus olur.

Vurğulamaq lazımdır ki, öz vəsaiti hesabına maliyyələşmə ancaq müəssisə səviyyəsində yox, eyni zamanda makro iqtisadi səviyyədə həyata keçirilə bilər və sosial baxımdan da effektiv sayılır. Çünki, iqtisadi durğunluq zamanı satışlarının zəiflədiyi bir məqamda ya öz vəsaiti hesabına maliyyələşmiş müəssisələrin məsuliyyətləri az olduğundan onların fəaliyyətinin dayanması, yaxud müflisləşmə təhlükəsi olmur. Müəssisələrinin effektiv fəaliyyəti makroiqtisadi nöqteyi-nəzərdən ona görə əhəmiyyətlidir ki, bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş olan ölkələrdə müəssisələr xalqın üzvlərinin istehlak məhsullarına olan ehtiyacını qarşılamaqla işsizlik problemini aradan qaldıraraq, dövlətin iqtisadi dəyişməzlik siyasətini həyata keçirirlər. Maliyyə informasiyalarının kənar və daxili istifadəçilər üçün müəssisələrin cari maliyyələşmə quruluşunu bildirən göstəricilərin mövcud olması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə ki, belə göstəricilər müəssisələrin bazar dəyərinin təyin olunmasında xüsusi rol oynayır və bu zaman eşmə strukturunun əmsalını təyin etmək üçün metoddan istifadə olunur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiya işində istehsal müəssisələrində davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə resurslarının idarə edilməsi probleminin düzgün

qaydada tədqiqi aşağıda göstərilən müəyyən praktiki-nəzəri nəticələri çıxartmağa və maraqlı təkliflər irəli sürməyə köməklik göstərir.

Maliyyə menecmenti müəssisənin maliyyəsinin idarə olunması haqda elm, həmin subyektlərin ətraf aləm kontekstində hər hansı bir xüsusişməsini, ümumi fəaliyyətdə olan münasibətlərin və əlaqələrin eyniləşdirilməsini nəzərdə tutur. Hazırkı dövrün maliyyə nəzəriyyəsi mövzusunda maliyyə menecmentinin müəssisənin maliyyəsinin idarə edilməsi metodologiyası ilə açıqlanan, maliyyənin idarə olunması elminin mühüm kateqoriyaları ilə xarakterizə edilən, idarəetmə üçün istifadə olunan ayrı-ayrı üsulları, metodları və alətləri tərtib edən, bu üsul və metodları nəzəri olaraq əsaslandıran bir çox baza konsepsiyası yaranmışdır.

Maliyyə menecmentinin yuxarıda qeyd etdiyimiz konseptual əsasları əhatə edilən siyasi-iqtisadi şərait üçün təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsinin idarə olunması sisteminin fəaliyyət forması, prinsipləri, məntiqini müəyyən edən nəzəri biliklər toplusudur.

Müəssisədə MM-nin əsas vəzifəsi dövriyyə kapitalını: debitor borclarını, pul vəsaitlərini, ehtiyatları və qısamüddətli öhdəlikləri mükəmməl şəkildə idarə etməkdir ki, nəticədə bu müəssisəyə yüklü miqdarda likvid vəsait təmin edir və onun dövrəyə qabiliyyətliyi artırır. Bu vəzifənin vacibliyi müəssisənin kapital bazarına qoşulması zamanı meydana çıxan çətinliklərlə birbaşa bağlıdır.

AR-nın təsərrüfat subyektləri əsasən texniki olaraq silahlanma səviyyəsini yüksəlmək, rəqabət qabiliyyəti olan məhsullar emal etmək, biznes fəaliyyətlərini böyütmək və yüksək mənfəət əldə etmək üçün əlavə borc vəsaitlərin cəlb olunması və bu vəsaitlərin səmərəli və əhəmiyyətli istifadəsi mövzularına xüsusilə fikir verməlidir.

MM-nin əsas funksiyası olaraq borc vəsaitlərdən istifadə sahibkarlıq subyektlərinin təsərrüfat-istehsal fəaliyyət sahəsini böyüdür, xüsusi kapitaldan daha səmərəli istifadə edilməsini həyata keçirir, ayrı-ayrı məqsədləri olan maliyyə

fondlarının yaradılması prosesini intenləndirir və son nəticədə müəssisənin bazar dəyərini artırır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə menecmentinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan maliyyə təhlilinin əhəmiyyəti xeyli artırılmışdır. Müasir dövrdə maliyyə təhlilinə dair iki yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşmada maliyyə təhlili geniş aspektdə başa düşülür, yəni kapital bazan da daxil olmaqla ətraf mühit kontekstində təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsinin idarə edilməsi ilə əlaqədar analitik işlərin bütün bölmələrim əhatə edir, ikinci yanaşma maliyyə təhlilinin əhatə sferasının mühasibat uçotunun təhlili ilə məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur.

“Hilal” Müəssisəsi, “Azər” Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksinin maliyyə- təsərrüfat fəaliyyəti, maliyyə resursları kompleks təhlil edilib qiymətləndirilmiş, maliyyə menecmentinin təşkilində leveridjinin rolu və əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır.

Maliyyə menecmentinin səmərəli şəkildə təşkil edilməsi üçün əməliyyat leveridji və maliyyə leveridjinin birlikdə səmərəsinin hesablanması mütləqdir. Əməliyyat leveridji və maliyyə leveridjinin birgə səmərəsi müəssisənin fəaliyyəti ilə əlaqədar ümumi riskləri dəyərləndirməyə imkan verir, o cümlədən satışın miqdarının 1 % dəyişilməsi zamanı bir səhmin payına düşən xalis mənfəətin miqdarının dəyişilməsi faizini göstərir. Təhlil göstərir ki, böhran vəziyyətinin baş verməsi riskinə ən çox meylli “Hilal” müəssisəsidir, “AzərSüd” Zavodunun və “Karmen” Qida Sənaye Kompleksində isə əməliyyat leveridji və maliyyə leveridjinin birgə səmərəsi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır ki, bu da həmin müəssisələrdə maliyyə menecmentinin səmərəli təşkili barədə aydın təsəvvür yaradır.

Maliyyənin təhlil edilməsinin əsas məqsədi müəssisənin maliyyə vəziyyətini obyektiv olaraq səciyyələndirən mühüm parametrləri, başqa sözlə desək, aktiv və passivlərin strukturunda, kreditor və debitor borclarında, xeyirlərdə və dəyən zərərlərdə tətbiq edilən yenilikləri müəyyən etməkdən ibarətdir. Maliyyənin təhlil edilməsi ilə təsərrüfat subyektlərinin maliyyə dayanıqlığını obyektiv şəkildə

dəyərləndirmək, maliyyə vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyini müəyyən etmək, mfcərəqqi maliyyələşdirmə mənbələrini aşkara çıxarmaq mümkündür.

Müəssisənin maliyyə dayanıqlığını yüksəltmək məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir:

- kreditör və debitor borclarının, qısamüddətli və uzunmüddətli maliyyə qoyuluşlarının səmərəli şəkildə idarə olunması;
- müəssisənin maliyyə ehtiyatının nəzərdə tutulmuş müəyyən qisminin sənədlər portfelinə qoyulması. Əsas fəaliyyətə nisbətən mənfəətin minimum səviyyəsində sənədlərə qoyulan investisiya yüksək likvidlik göstərir,
- rəqabət qabiliyyətinin inkişaf etməsi, məhsulun keyfiyyəti və əmtəənin bazarda irəli getməsinin effektiv olaraq təşkili üsulu ilə məhsulun satışından alınan gəlirin (mənfəətin) həcmi artırılması.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Quliyev V., Fətullayev R., Kərimov A (2011)., Beynəlxalq uçot və hesabatata giriş (GAAP və İFRS əsasında). Bakı, “Nurlan” Nəşriyyat., s.280
2. Abbasov Q.Ə. (2006) İdarəetmə uçotunun təşkil prinsipləri, Bakı, “Elm”, s.275
3. Ataşov B.X. (2016), Maliyyə Bazarları, Ali məktəb tələbələri üçün dərslik. Bakı, “Kooperasiya” nəşriyyatı, s.456.
4. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., (2010), İsmayılov N.M. İqtisadi təhlil. Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı. s.796

Rus dilində

1. Большаков С.В. (2012), Финансовая политика государства и предприятия. Курс лекций. М.: Книжный мир, s.93
2. Грязнова А.Г., (2014), Финансы, М., Финансы и статистика, s.84
3. Ивашкевич В.Б. (2006) Бухгалтерский управленческий учет. Учеб. для вузов. М.: Экономистъ, s.618
4. Ковалев В.В. (2014), Корпоративные финансы и учет: понятия, алгоритмы, показатели / В. В. Ковалев, В. В. Ковалев. — М.: Проспект, s. 356
5. Колачева Н.В., Быкова Н. Н. (2015), Финансовый результат предприятия как объект оценки и анализа / Н. В. Колачева, Н. Н. Быкова / Вестник НГИЭИ.. № 1(44). s.29–35
6. Лихачева Н.О., Щуров С. А. (2016), Долгосрочная и краткосрочная финансовая политика предприятия. Учебное пособие. М.: Вузовский учебник,. s87
7. Маркс К. (2014), Теории прибавочной стоимости. (IV том «Капитала»). Ч. 3. М., 674 с. (Соч. 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс; Т 26, Ч.3)
8. Мельников В.Д., Ильясов К.К. (2014), Финансы. Алматы. s.32
9. Савицкая Г.В. (2013), Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учебник / Савицкая Г. В. М.: Инфра — М. s.46

- 10.Толкачева Н.А. (2014), Финансовый менеджмент: курс лекций / Н.А. Толкачева. — М.: Директ-Медиа, s. 55
- 11.Шеремет А.Д., Негашев Е.В. (2015), Методика финансового анализа деятельности коммерческих организаций / А.Д.Шеремет, Е.В.Негашев. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФА-М, s.208

Türk dilinde

1. Kızılgöl, Ö. ve İşgüden, B. (2014), Bir işletmenin ekonomik faaliyetinin analizi. Ders Kitabı. T: Infra, s.147
2. Abdullah, R.B.“ Finansal ve yönetim analizi “Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 2016, 8(2), s.79-96.
3. İbicioğlu, H., Taş, S. ve Özmen, H.İ. (2015), Finansal Borç Yönetimi ve Sermaye Danışmanlığı. T: Ekonomi-Finanslar, s.600.
4. Çakır, Hafize. (2013), “Nakit Döngüsünün Firma Karlılığına Etkisinin Sektörel Analizi”, Yaşar Üniversitesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 30, s.4948-4965.
5. Çetin, Ali Cüneyt - Akyüz, Yılmaz - Genç, Erhan. (2011), “Küresel Kriz Sürecinde İmalat Sanayi İşletmelerinin Finansal Sorunlarının Değerlendirilmesi Uşak İli Örneği”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2011/1, Sayı:13, s. 101-118.
6. Aksoy, Ahmet ve Yalçın, Kürşat (2015). İşletme Sermayesi Yönetimi, Ankara: Gazi Kitapevi. Aktan, Bora ve Bodur, Bora (2006). “Oran Aracılığı ile Finansal Durumunuzu Nasıl Çözümlersiniz? Küçük İşletmeler İçin Bir Rehber”, Journal of Yaşar University, 1(1), ss. 49-67.

İngilis dilinde

1. Abanis, Turyahebwa - Sunday, Arthur - Burani, Aluonzi – Eliabu, Byamukama (2013), Financial Management Practices In Small And Medium Enterprises in Selected Districts In Western Uganda, Research Journal of Finance and Accounting, Vol. 4, No. 2, pp. 29-42.
2. Smith K. (2010). “Profitability versus Liquidity Trade-offs in Working Capital Management”, in Readings on the Management of Working Capital. Ed. K. V. Smith, St. Paul, West Publishing Company, p.549-562.

3. “The Economic Environment of Housing: Income Inequality and Insecurity”, by C. Tilly (2011)
4. Lazaridis I, Tryfonidis D, 2016. “Relationship between working capital management and profitability of listed companies in the Athens stock exchange”. Journal of Financial Management and Analysis, 19: p.26-25.

İnternet resursları

1. www.maliyye.gov.az
2. <http://www.stat.gov.az>
3. [http:// anfes.gov.az](http://anfes.gov.az)
4. [http:// economy.gov.az](http://economy.gov.az)
5. www.muhasib-az
6. [http:// fimsa.az](http://fimsa.az)

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Müəsisələrdə rentabelliğin əsas növləri.....	13
Cədvəl 2. Müəsisənin maliyyə resurslarının tərkibi.....	15
Cədvəl 3. Müəsisənin maliyyə resursları və onların mənbələrinin təsnifatı.....	18
Cədvəl 4. “Hilal” Müəsisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksinin balans əqreqlərinin strukturu, min manat (2015-2018-ci illər).....	38
Cədvəl 5. “Hilal” Müəsisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksinin kapital strukturu (2015-2018-ci illər).....	39
Cədvəl 6. “Hilal” Müəsisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları. Sənaye Kompleksinin mühasibat balansının likvidlik əmsalı (2015-2018-ci illər).....	40
Cədvəl 7. “Hilal” Müəsisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksi üzrə rentabellik göstəriciləri (2015-2018-ci illər).....	41
Cədvəl 8. “Hilal” Müəsisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksi üzrə aktivlərin dövriyyəsi (2015-2018-ci illər).....	42
Cədvəl 9. “Hilal” Müəsisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksi üzrə maliyyə leveridji	47
Cədvəl 10. “Hilal” Müəsisəsi, «Azər» Süd Zavodu və “Karmen” Qida Məhsulları Sənaye Kompleksi üzrə əməliyyat və maliyyə leveridjinin birgə səmərəsi (2015-2018-ci illər).....	49